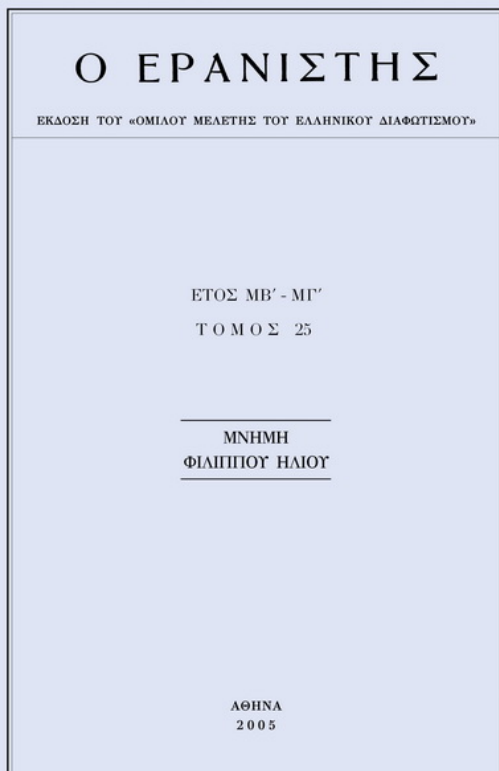

The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou

Όταν πατριαρχικές υπογραφές αναζητούν ταυτότητα

Γιούλη Ευαγγέλου

doi: [10.12681/er.33](https://doi.org/10.12681/er.33)

To cite this article:

Ευαγγέλου Γ. (2005). Όταν πατριαρχικές υπογραφές αναζητούν ταυτότητα. *The Gleaner*, 25, 61–86. <https://doi.org/10.12681/er.33>

ΟΤΑΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΕΣ ΥΠΟΓΡΑΦΕΣ ΑΝΑΖΗΤΟΥΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

ΣΕ ΕΝΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΑ ΠΑΡΑΔΟΞΟ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ θα αναφερθῶ στή μελέτη που ἀκολουθεῖ. Πρόκειται γιὰ τὴν παρουσία τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου σὲ γράμματα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως που ἐκδόθηκαν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάρρησή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀλεξανδρείας. Παράλληλα, θὰ ἐξετάσω καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ ἐρμηνεύσω ἀνάλογα ζητήματα που θέτει ἡ παρουσία τῆς ὑπογραφῆς κάποιου ἄλλου πατριάρχου, τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, στὰ ἴδια ἔγγραφα, καθὼς καὶ σὲ τρία σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου.

Πραγματικά, ὁ Σιλβέστρος, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ «πάπα καὶ πατριάρχου τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτοῦ τῆς οἰκουμένης», παρουσιάζεται νὰ ὑπογράφει τὰ ἐξῆς πρωτότυπα σιγίλλια τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως:

α) Σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Α΄, τοῦ Ἰουνίου 1527, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται ἡ αὐτονομία τῆς μονῆς Ταξιάρχου τῶν Ἄνω Δυνάμεων στὸ Λειμώνα τῆς Λέσβου ἀπὸ τὸν τοπικὸ ἀρχιερέα καὶ τῆς ἀνατίθεται ἡ ἐποπτεία τοῦ σταυροπηγίου τῆς Παναγίας τῆς Μυρσινιωτίσσης. Τὸ σιγίλλιο ἐκδίδεται ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τοῦ κτήτορα τῶν δύο μονῶν, Ἱερομονάχου Ἰγνατίου ἀπὸ τὴν Καλλονή.¹

---

1. Τὸ κείμενο τοῦ σιγίλλου δημοσιεύουν οἱ: Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἥτοι Γενικὸς περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθηκῆς εὑρισκομένων ἐλληνικῶν χειρογράφων, καταρτισθεῖσα καὶ συνταχθεῖσα κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1884, σ. 7-8· Fr. Miklosich – Jos. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 5 [: *Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis*, τ. 2], Βιέννη 1887, σ. 233-234· Στ. Καρυδώνης, *Τὰ ἐν τῇ Καλλονῇ τῆς Λέσβου ἱερὰ σταυροπηγιακὰ πατριαρχικὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης*, Κωνσταντινούπολη 1900 (ἔπαν. Καλλονή 1997), σ. 48-49· Ἀνώνυμος, αἴτ. ἔγγραφο I. Μονῆς τοῦ Λειμῶνος», *Δελτίον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μηθύμνης* (στὸ ἐξῆς: ΔΙΜΜ) ἔτος Η΄ (1936), ἀρ. 7-8 (Ἰούλιος-Αὐγούστος), Παράρτημα, σ. 33-34 (ἡ φωτογραφία που δημοσιεύεται στὴ σ. 32 δὲν εἶναι τοῦ σιγίλλου τοῦ Ἰουνίου 1527, ἀλλὰ ἐκείνου τοῦ Μαρτίου

β) Σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίας Α', τοῦ Μαρτίου 1531, μὲ περιεχόμενο ἴδιο μὲ τὸ προηγούμενο, ποὺ ἐκδίδεται καὶ πάλι ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τοῦ Ἰγνατίου, ὁ ὁποῖος ὅμως στὸ μεταξύ ἔχει γίνει μητροπολίτης Μηθύμνης.²

γ) Σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίας Α', τοῦ Μαΐου 1540, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνονται τὰ σταυροπηγιακὰ δίκαια τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου Μυρσινιωτίσσης καὶ οἱ διατάξεις τοῦ κτήτορα, μητροπολίτη Μηθύμνης Ἰγνατίου, σχετικὰ μὲ τὴ λειτουργία της. Τὴν αἴτηση γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ σιγιλίου ὑπέβαλε ὁ μητροπολίτης Μηθύμνης Ἰγνατίος.³

Δὲν γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς ὁ Σίλβεστρος ἀναρρήθηκε στὸν πα-

1531, βλ. ἐπόμενη σημ.) ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιὸν ἱερᾶς μονῆς Λειμῶνος», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ς'* (1977), φ. 6 (Ἰούνιος), σ. 1-2. Τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Ἱερεμίας βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος στὴ Λέσβο μὲ ἀριθμὸ 3· ἀντίγραφο τοῦ σιγιλίου σώζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 τοῦ ἰδίου μοναστηριοῦ (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ἔ.π.*, σ. 129, γ', 171).

2. Τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου δημοσιεύεται ἀπὸ τοὺς ἐξῆς: Καρυδῶνης, *ἔ.π.*, σ. 59-61· Ἀνώνυμος, «Ἐγγραφα Ι. Μονῆς...», *ΔΙΜΜ ἔτος Η'* (1936), ἀρ. 11-12 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος), Παράρτημα, σ. 47-48 (φωτογραφία τοῦ σιγιλίου ὑπάρχει στὴ σ. 49 τοῦ τχ. ἀρ. 11-12 ἀλλὰ καὶ στὴ σ. 32 τοῦ τχ. ἀρ. 7-8 (Ἰούλιος-Αὐγούστος), ὅπου ἐκ λάθους σημειώνεται πὼς πρόκειται γιὰ τὸ σιγίλλιο τοῦ 1527)· ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιόν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 4 (Ἀπρίλιος), σ. 1-3. Τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίας Α' βρίσκεται ἐπίσης στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος μὲ ἀριθμὸ 5, καὶ ἀντίγραφό του σώζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 τοῦ μοναστηριοῦ (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ἔ.π.*, σ. 129, ε', 171). Ἡ ἀκριβὴς χρονικὴ στιγμή τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ ὡς μητροπολίτη Μηθύμνης δὲν εἶναι γνωστὴ· πρέπει, ὥστόσο, νὰ τοποθετηθεῖ μεταξύ τοῦ Μαρτίου 1530 καὶ τοῦ Μαρτίου 1531 γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: στὴ διαθήκη του, ποὺ φέρει χρονολογία 23 Μαρτίου 1530, ὁ Ἰγνατίος ὑπογράφει ὡς καθηγούμενος τῶν μοναστηριῶν, ἱερομόναχος καὶ ἔξαρχος πατριαρχικός. Διαθέτουμε λοιπὸν ἕνα *terminus post quem* γιὰ τὴν ἐκλογὴ του ὡς μητροπολίτη. Τὸ κείμενο τῆς διαθήκης ἐκδίδει ὁ Καρυδῶνης, *ἔ.π.*, σ. 50-57, μὲ χρονολογία «ἐν μηνί Μαρτίῳ κγ' τοῦ ζλη' ἔτους, ἰνδικτιῶνος ιε'»: ἡ ἰνδικτιῶνα ὅμως ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ Μάρτιο τοῦ ζλη', δηλαδὴ στὸ Μάρτιο τοῦ 1530, εἶναι ἡ γ'. Πιθανότατα τὸ λάθος ἐντοπίζεται στὴν ἰνδικτιῶνα, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς ἀναφέρει τὴ χρονολογία 23 Μαρτίου 1530 (*ἔ.π.*, σ. 129, α'· μάλιστα, στὶς σελίδες 8-9 ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς δημοσιεύει τμήμα τῆς διαθήκης ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, «ὅπου εὑρηται ἐν τῷ Κώδικι τῆς μονῆς» —στὸ ἴδιο, σ. 8, στ. 1 σημ. 1— καὶ ἀναφέρει ὅτι συντάχθηκε τὸ Μάρτιο τοῦ 1529, ἔτος τὸ ὁποῖο στὰ παροράματα τῆς σ. 16 διορθώνει ἐς 1530).

3. Καὶ τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου αὐτοῦ τὸ δημοσιεύουν οἱ: Καρυδῶνης, *ἔ.π.*, σ. 64-67· Ἀνώνυμος, «Ἐγγραφα Ι. Μονῆς...», *ΔΙΜΜ ἔτος Θ'* (1937), ἀρ. 5-6 (Μάιος-Ἰούνιος), Παράρτημα σ. 66-68 (στὴ σ. 69 δημοσιεύεται φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου)· ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιόν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 4 (Ἀπρίλιος), σ. 3, φ. 5 (Μάιος), σ. 1-2· τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίας Α' σώζεται ἐπίσης στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, μὲ ἀριθμὸ 6 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ἔ.π.*, σ. 9, 172).

τριαρχικό θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ γεγονός, πάντως, δὲν μοιάζει πιθανὸ νὰ συνέβη πρὶν ἀπὸ τὸ 1565 οὔτε μετὰ τὸ 1569.⁴ Ὅπως καὶ ἂν εἶναι, τὸ χρο-

4. Γιὰ τὸν ἀκριβῆ χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖο ἄρχισε ἡ πατριαρχία τοῦ Σιλβέστρου δὲν ὑπάρχει ὁμογνωμία. Ὁ Νικ. Β. Τωμαδάκης, *Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρος (1569-1590) καὶ ὁ διάδοχός του Μελέτιος ὁ Πηγᾶς*, Ρέθυμνο 1989 (ἀνὰτ. ἀπὸ περ. *Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη* ἔτος Α' (1989), τχ. 1-2), σ. 10, βασιζόμενος σὲ σημειώματα ποὺ βρίσκονται στὸν κώδικα 232 (106) τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας («εἰς τὸ α' τοῦ πρώτου παραφύλλου»), ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σιλβέστρος ἔγινε πατριάρχης στὶς 12 Ἀπριλίου τοῦ 1569: «Ἐκοιμήθη ὁ μακαρίτης Ἰωακείμ πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ κριτῆς τῆς οἰκουμένης ἐπὶ ἔτους ζοστ' (=1568), ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ιζ', ἡμέρα Παρασκευῆ...», ἀναφέρεται στὸ σημείωμα, καὶ στὴ συνέχεια «Ἐγὼγε ὁ παπᾶ Σέργιος ἐκ τῶν Σεφρανιανῶν ἔγινε πατριάρχης... Ἀλεξανδρείας... ὀνομασθεὶς... Σιλβέστρος... ἐπὶ ἔτους ζοζ' (=1569), ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ιβ', ἡμέρα γ' (=Τρίτη)...» (τὰ σημειώματα εἶχε δημοσιεύσει πρῶτος ὁ Θεόδ. Δ. Μοσχονᾶς, *Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, Κατάλογοι Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης*, τ. Α', *Χειρόγραφα, Ἀλεξάνδρεια* 1945, σ. 221). Τὴν ἴδια ἀποψὴ υἰοθετεῖ καὶ ὁ παλαιότερος μελετητῆς Γεράσιμος Γ. Μαζαράκης, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια* 1932, σ. 102, ὁ ὁποῖος ὠστόσο παραθέτει καὶ τὶς ποικίλες ἐκδοχὰς ποὺ ὑπάρχουν σχετικὰ μετὰ τὴν ἐναρξὴ (καὶ τὴ λήξιν) τῆς πατριαρχίας τοῦ Σιλβέστρου (σ. 127), ὅπως καὶ ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934)*, Ἀθήνα 1985, σ. 910 (παρόλο ποὺ δὲν ἀφαιρῶναι ξεχωριστὸ κεφάλαιον στὸν Σιλβέστρο, μετὰ ἀφορμὴν τὸν Ἰωακείμ τὸν Πάνυ, δημοσιεύει στὴ σ. 611 — παραπέμποντας στὸν Μαζαράκη— ἀπὸ τὸν κώδικα Ο'-396 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας τὰ σημειώματα τοῦ κώδικα 232 (106) ποὺ ἀναδημοσιεύει ὁ Τωμαδάκης ἀπὸ τὸν Μοσχονᾶ: πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιον κώδικα, ὁ ὁποῖος ἔλαβε διαδοχικὰ τοὺς ταξινομητοὺς ἀριθμοὺς Ο'-396, 106 καὶ, τέλος, 232). Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἂν καὶ ὁ Σεπτέμβριος τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτους ζοστ' ἀντιστοιχεῖ μετὰ τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1567, καὶ ὅχι τοῦ 1568, ὅπως τὸ ἀποδίδουν ὁ Μοσχονᾶς καὶ ὁ Τωμαδάκης, εἶναι πάντως γνωστὸ ὅτι Παρασκευὴ ἦταν ἡ 17η Σεπτεμβρίου 1568. Παρόλο ποὺ ὁ Τωμαδάκης ὑποστηρίζει πὼς ἡ μαρτυρία αὐτῆ τοῦ Σιλβέστρου εἶναι ἀμάχητο τεκμήριον γιὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς πατριαρχίας του (β.π., σ. 11), ὁ ἴδιος, πάντως, στὸν τίτλον τοῦ ὑποκεφαλαίου, μετὰ τὸ ἔτος 1569 θέτει ἕνα ἐρωτηματικόν: «Ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας (1569;)...»).

Ἄν ὅμως δεχθῶμε ὅτι ὁ Σιλβέστρος ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνον Ἀλεξανδρείας τὸ 1569, ἡ ὑπογραφή του στὸ σιγίλλιον τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 τοῦ Μητροφάνη Γ', σχετικὰ μετὰ τὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριας κοντὰ στὴ Θεσσαλονικίη (βλ. ἐκδόση ἀπὸ τὸν Π. Γ. Ζερλέντη, «Θεσσαλονικέων μητροπολιτικὰ ἀπὸ Θεωνᾶ τοῦ ἀπὸ ἡγουμένων μέχρι Ἰωάσαφ Ἀργυροπούλου (1520-1578)», *Byzantinische Zeitschrift* 12 (1903), 146-150, ἀπὸ τὸ πρωτότυπον, ποὺ σύμφωνα μετὰ τὸν Ζερλέντη σωζόταν στὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς Ἁγίας Ἀναστασίας), θέτει ἐρωτηματικὰ ἀνάλογα μετὰ ἐκεῖνα ποὺ στάθηκαν ἀφορμὴ γιὰ αὐτὴν τὴ μελέτη. Ὁ Τωμαδάκης, β.π., σ. 30, 31, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σιλβέστρος υπέγραψε τὸ γράμμα τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 τοῦ Μητροφάνη Γ' κατὰ τὸ ἔτος 1576, («κατὰ τὸ ἔθνος οἱ κατώτεροι ἀρχιερεῖς νὰ κυροῦν προεκδοθέντα ἔγγραφα ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου») (σ. 31), χωρὶς ὅμως νὰ τὸ τεκμηριώνει. Τὸ σιγίλλιον τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 τοῦ Μητροφάνη Γ'

νικό αυτό διάστημα απέχει πολύ από τὰ ἔτη 1527, 1531 καὶ 1540, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκδόθηκαν τὰ παραπάνω τρία σιγίλλια.⁵ Ἐχουμε ὅμως μιὰ μαρτυρία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σίλβεστρο, ἡ ὁποία δίνει μιὰ πρώτη ἐρμηνεία σὲ αὐτὸ τὸ φαινομενικὰ παράδοξο γεγονός. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575, κατὰ τὴ διάρκεια ἐπίσκεψής του στὶς μονὲς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης,⁶ ὁ Σίλβεστρος ἐκδίδει σιγίλλιδες γράμμα μετὰ τὸ ὁποῖο θέλει νὰ ἐνισχύσει ὅσα τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμῖα Α', τοῦ Διονυσίου Β' καὶ ἡ διαθήκη τοῦ κτήτορα Ἰγνατίου (τοὺς ὅρους τῆς ὁποίας ἐφαρμόζει καὶ ὁ γιὸς του καὶ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου του, μοναχὸς Μεθόδιος) περιεῖχαν.⁷ Συγκεκριμένα, ὁ Σίλβεστρος ἀναφέρει ὅτι πῆγε ὁ ἴδιος στὸ νησί («ἡ μετριότης ἡμῶν, σωματικῶς ἐλθοῦσα ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ τῆς Μιτυλήνης»), εἶδε ἐκεῖ τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμῖα καὶ τοῦ Διονυσίου (αἰδοῦσα τὰ... σιγίλλιδες γράμματα... καλῶς ἐκτυπωθέντα καὶ νομίμως γραφέντα... καὶ διαρρήδην ἐπιφάσκοντα κατὰ τὴν πρώτην καὶ τε-

---

θὰ μᾶς ἀπασχολήσει καὶ στὴ συνέχεια. Ἀξίζει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ἀθ. Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, *Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίον Η, Θ' καὶ Ι' ἔστι Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789) (Ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς ἐραξ μονῆς τοῦ Σινᾶ), Ἐκδίδοντας ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου, Κωνσταντινούπολι 1870 (φωτοαναστ. ἔκδ. Ἀθήνα 1972), σ. 100, ἀναφέρει ὅτι ὁ Σίλβεστρος ἐγίνε πατριάρχης τὸ 1565 (γιατὴ τὴν ἐκδοχὴ αὐτῆ βλ. καὶ Μαζαράκης, ὁ.π., σ. 127).*

5. Ὁ ἀνώνυμος ἐκδότης τοῦ σιγίλλου τοῦ Ἰουνίου 1527 στὸ ΔΙΜΜ (βλ. ἐδῶ σὴμ. 1), στὴ σ. 34 σὴμ. 9 ἐπισημαίνει τὸ ζήτημα ποὺ θέτει ἡ ὑπογραφή τοῦ Σιλβέστρου καὶ κλείνει λέγοντας: «Ἄς ἀποφανθοῦν ἀρμοδιώτεροι ἡμῶν».

6. Ἡ παρουσία τοῦ Σιλβέστρου στὴ Λέσβο ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1575 μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐνθύμηση στὸν κώδικα 147 τῆς μονῆς Λειμῶνος, τὴν ὁποία δημοσιεύει ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 95 καὶ ἀναδημοσιεύει ὁ Σπ. Λάμπρος, «Ἐνθυμήσεων ἔστι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη (ἀρ. 1-562)», *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 7 (1910), 179, ἀρ. 218.

7. Τὸ σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου δημοσιεύεται ἀπὸ Ἀνώνυμο, «Ἐγγράφα Ι. Μονῆς...», ΔΙΜΜ ἔτος Θ' (1937), ἀρ. 7-8 (Ἰούλιος-Αὐγούστος), Παράρτημα, σ. 90-93 (βλ. σὴμ. σ. 91 φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου). Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς — ὅπως καὶ ὁ Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 75 — ἐκδίδει ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου τοῦ σιγίλλου· τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο βρῖσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, μετ' ἀριθμὸ 7, καὶ ἀντίγραφό του σώζεται καταχωρισμένον στὸν κώδικα 4 τοῦ μοναστηριοῦ (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 12, στ. 2 σὴμ. 3, 129, ζ', 172). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ ΔΙΜΜ τὸ σιγίλλιο δημοσιεύεται μετὰ χρονολογία Φεβρουάριος τοῦ ἔτους 'ζωγ', τὸ ὁποῖο, σύμφωνα καὶ μετὰ τοὺς Παπαδόπουλο-Κεραμεῖα καὶ Καρυδῶνη, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀποδίδει τὸ 'ζπγ'. Ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Μεθόδιου, γιου τοῦ Ἰγνατίου, συνάγεται ὅτι ὁ δεῦτερος πρὶν γίνεαι ἱερομόναχος εἶχε προφανῶς ἀποκτήσει οἰκογένεια. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1575 καὶ ὁ Μεθόδιος συνέταξε τὴ δική του διαθήκη (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 12, 129, β' βλ. καὶ δημοσίευσή ἀπὸ τὸν Καρυδῶνη, ὁ.π., σ. 76-80, ὁ ὁποῖος λανθασμένα μετατρέπει τὸ Δεκέμβριο τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου 'ζπδ' ἔτους σὲ 1576).

λευταίαν διαθήκην τοῦ ποτὲ μὲν Ἰγνατίου ἱερομονάχου, ὕστερον δὲ καὶ Μηθύμνης χρηματίσαντος... καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν υἱοῦ αὐτοῦ κυροῦ Μεθοδίου μοναχοῦ... στέργοντος καὶ βεβαιοῦντος πατρικὴν, καὶ κτητορικὴν διαθήκην») καὶ ἀφοῦ ἔλα αὐτὰ τὰ θεώρησε νόμιμα («Ταῦτα πάντα γοῦν τίμια, νόμιμα, εὐάρμοστά τε καὶ ἅγια θεωρήσασα [ἢ μετριότης ἡμῶν]»), τὰ υπέγραψε («οἰκειοχείρως ταῦτα υπέγραψα»), καὶ συγχρόνως ἐξέδωσε καὶ τὸ δικό του σιγιλλιῶδες γράμμα («καὶ τὸ παρὸν αὐτῆς ὁμοίως ἐπιχορηγεῖται σιγιλλιῶδες γράμμα εἰς ἀσφάλειαν καὶ βεβαίωσιν»).⁸

Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας μᾶς δίνει τὴν πληροφορία πῶς υπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων γράμματα πού εἶχαν ἐκδοθεῖ στὸ παρελθὸν ἀπὸ τοὺς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως.⁹ Ἡ ἔκφρασή του «Ταῦτα πάντα» προφανῶς περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πατριαρχικὰ σιγίλλια, καὶ τὴ διαθήκη τοῦ Ἰγνατίου, τὸ κείμενο τῆς ὁποίας φέρει ἐπίσης τὴν ὑπογραφή τοῦ Σιλβέστρου.¹⁰ Ἄν ὅμως ἡ παρουσία τῶν ὑπογραφῶν του στὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμῖα Α' βρίσκει τὴν αἰτιολογία της, ἐκεῖνο πού μένει νὰ διευκρινιστεῖ εἶναι σὲ ποῦ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Β' ἀναφέρεται ὁ Σίλβεστρος. Κατ' ἀρχάς, ἄς σημειωθεῖ πῶς δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ μνημονεύμενος στὸ σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου Διονύσιος εἶναι ὁ Διονύσιος Β', δεδομένου ὅτι στὴν περίοδο μετὰ τὸ Ἱερεμῖα Α' καὶ τοῦ 1575 δὲν ἀνῆλθε ἄλλος Διονύσιος στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ γράμμα, ὡστόσο, τοῦ Διονυσίου Β' πού ἐκδόθηκε μετὰ τὸ Ἀπριλίου καὶ τοῦ Αὐγούστου 1546 γιὰ τίς μονές Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης δὲν σώζεται στὴν πρωτότυπη μορφή του, ἀλλὰ τὸ κείμενό του ἔχει ἀντιγραφεῖ στὸν κώδικα τῆς μονῆς Λειμῶνος. Ἐκεῖ ἔχουν σημειωθεῖ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ὑπογραψάντων: τοῦ Διονυσίου Β' καὶ 18 συνοδικῶν μητροπολιτῶν· ὄχι ὅμως τοῦ Σιλβέστρου.¹¹

8. Ἀνώνυμος, «Ἐγγραφα Ἱ. Μονῆς...», ὁ.π., σ. 92.

9. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὑπογραφές αὐτὲς (καὶ ὄχι μόνο, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια) τέθηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ ἐπισημαίνουν οἱ: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 7, 171-172, Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 184 καὶ Γερμανὸς Σάρδεων, σὲ σημείωμά του στὸ ΔΙΜΜ ἔτος Θ' (1937), ἀρ. 1-2 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος), σ. 20.

10. Σχετικὰ μὲ τὴ διαθήκη τοῦ Ἰγνατίου (βλ. ἐδῶ σημ. 2), ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, σὲ ἐπιστολὴ του τοῦ ἔτους 1883, σημειώνει τὰ ἐξῆς: «κέκτηται ἡ μονὴ σιγίλλια πατριαρχικὰ, ἐν οἷς ρητῶς ἐπικυροῦνται αἱ ἐν τῷ 4 Κωδικίῳ διαθήκαι καὶ μάλιστα ἡ τοῦ κτίτορος, ἄς καὶ ἰδίᾳ αὐτοῦ χειρὶ ἐπικυροῦ ὁ συγχρονίσας Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας» (Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 59).

11. Τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου, πού χρονολογεῖται μὲν στὸ ζυδ', δηλαδὴ στὸ χρονικὸ διάστημα Σεπτεμβρίου 1545 - Αὐγούστου 1546, ἀλλὰ ὁ Διονύσιος Β' ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο στὶς 17 Ἀπριλίου τοῦ 1546, δημοσιεύουν οἱ ἐξῆς: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,

Θὰ μπορούσαμε ἐνδεχομένως νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἂν τὸ πρωτότυπο εἶχε ἤδη χαθεῖ ὅταν ὁ Σίλβεστρος ἐπισκέφθηκε τὴ μονή, δὲν θὰ εἶχε ἀξία νὰ ὑπογράψει ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ ἀντίγραφο τοῦ κειμένου τοῦ σιγίλλιου ποὺ εἶχε καταχωριστεῖ στὸν κώδικα τῆς μονῆς Λειμῶνος, ὅπου καμία ἄλλωστε ὑπογραφή δὲν ἦταν ἰδιόχειρη. Ἐπομένως ἢ ὁ Σίλβεστρος ἐπικυρώνει μὲν φραστικά τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Διονυσίου Β', ἀλλὰ δὲν τὸ ὑπογράφει, ὅπως ὑπέγραψε τὰ τρία σιγίλλια τοῦ Ἱερεμίου Α', ἢ ἐπικυρώνει καὶ ὑπογράφει ἓνα ἄλλο γράμμα τοῦ Διονυσίου Β' γιὰ τὰ ἐν λόγῳ μοναστήρια, τὸ ὁποῖο λανθάνει.

Κι ἐνῶ τὸ θέμα τῶν ὑπογραφῶν τοῦ Σιλβέστρου σὲ προγενέστερες πράξεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κλείνει, ἐρωτήματα προκύπτουν καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἰωακείμ, πατριάρχου Ἀντιοχείας, σὲ ὀρισμένα ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦν τὶς μονές Ταξιαρχῶν Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης.

Ὑπογραφές τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ὑπάρχουν καὶ στὰ τρία σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Α' (τοῦ Ἰουνίου 1527, τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540) ποὺ ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ Σίλβεστρος· ἐπίσης, τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ φέρει καὶ τὸ σιγίλλιο ποὺ ἐκδίδει ὁ Σίλβεστρος τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575 γιὰ τὰ δύο μοναστήρια,¹² καθὼς καὶ ἄλλα δύο σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου, τὸ ἓνα τοῦ Ἀπριλίου 1584 καὶ τὸ ἄλλο τοῦ 1583/1584.

Ὁ Σίλβεστρος —καὶ πάλι μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας— ἐκδίδει τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο σιγίλλια στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1584, κατὰ τὴ διάρκεια νέας ἐπίσκεψῆς του στὴ Λέσβο, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος, μὲ σκοπὸ νὰ ρυθμίσει ἓνα ζήτημα ποὺ προκαλεῖ ἐντάσεις μεταξὺ τῶν δύο μονῶν, τὴν ἀπόδοση τοῦ ἑνὸς τρίτου ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν στὴ μονὴ Μυρσινιωτίσσης, σύμφωνα μὲ τὴ βούληση τοῦ κτήτορα Ἰγνατίου Ἀγαλλιανῶ (ὡὼς καὶ τῶν διαθηκῶν διαλαμβανόντων [sic]).¹³

Τὸ δεῦτερο σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου ἐκδίδεται μὲ χρονολογία «ζβ' ἔτος

δ.π., σ. 10-12, 129, ζ', ἀπὸ ἀντίγραφο τοῦ «ἀπωλεσθέντος πρωτοτύπου» τοῦ Διονυσίου Β' —καὶ ὄχι τοῦ Α', ὅπως λανθασμένα ἀναφέρει ὁ ἴδιος—, ποὺ σῶζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 τῆς μονῆς Λειμῶνος· Fr. Miklosich – Jos. Müller, *δ.π.*, τ. 5, σ. 236-238.

12. Βλ. ἐδῶ σημ. 7.

13. Ὁ Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 87, παραθέτει ἀποσπάσματα τοῦ σιγίλλιου τοῦ Ἀπριλίου 1584, τὸ πρωτότυπο τοῦ ὁποῖου βρῖσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, μὲ ἀριθμὸ 11· ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου σῶζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 12, στ. 2 σημ. 6, 129, ιβ', 172).

ἰνδικτιῶνος ιβ΄), δηλαδή 1583/1584.¹⁴ Καὶ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ τακτοποιήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐνὸς τρίτου τῶν εἰσοδημάτων τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν στὴ μονὴ Μυρσινιωτίσσης, ἐξαιτίας τοῦ ὁποῖου ὁ Σίλβεστρος ἀναφέρει: «εὐρόν τινας συγχύσεις, αἵτινες κατ' ἄνοιαν γέγοναν».¹⁵

Συνοψίζω: ὁ Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας ὑπογράφει ἓνα ἔγγραφο τοῦ 1527, ἓνα τοῦ 1531, ἓνα τοῦ 1540, ἓνα τοῦ 1575, ἓνα τοῦ 1583/1584 καὶ ἓνα τοῦ 1584, ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, τρία τοῦ Ἱερεμίου Α΄ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τρία τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας.

Ἦστερα ἀπὸ τὸ ζήτημα ποῦ προέκυψε μὲ τις «ὀψιμες» ὑπογραφές τοῦ Σιλβέστρου, ἢ ταύτιση τοῦ Ἰωακεῖμ ποῦ ὑπογράφει τὰ παραπάνω ἔγγραφα μὲ ἓναν —ἢ περισσότερους— ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς πατριάρχες Ἀντιοχείας θέτει, μὲ τὴ σειρὰ τῆς, ἄλλα προβλήματα. Ἡ μία παράμετρος τῶν προβλημάτων αὐτῶν εἶναι ἡ ἀσάφεια ποῦ μοιάζει νὰ περιβάλλει τὴ διαδοχὴ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας· ἡ ἄλλη παράμετρος σχετίζεται μὲ τὴ χρονικὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία τέθηκαν οἱ ὑπογραφές.

Σύμφωνα μὲ τὸν πιὸ σύγχρονο μελετητὴ Giorgio Fedalto, κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο ποῦ ἐκδόθηκαν τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔγγραφα, πατριάρχες Ἀντιοχείας ἦταν οἱ ἑξῆς:

- Μιχαὴλ Ibn al-Mawardi (1523-1540)
- Δωρόθεος (ἀρχὲς 1541-τέλη 1543)
- Ἰωακεῖμ Ibn Gum' at (1543-τέλη 1576)
- Μιχαὴλ Sabbāgh (ἀρχὲς 1577-1581)
- Ἰωακεῖμ Daou (1580-Ἰανουάριος 1592)
- Ἰωακεῖμ Ibn Ziādē (τέλος 1593-ἀρχὲς 1604).¹⁶

14. Τὸ κείμενο τοῦ σιγίλλου δημοσιεύουν οἱ: Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 88-90· Ἀνώνυμος, «Ἐγγραφα Ἱ. Μονῆς...», ΔΙΜΜ ἔτος Ι΄ (1938), ἀρ. 2 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος), Παράρτημα, σ. 43-46 (βλ. στὴ σ. 44 φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου). Στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος βρίσκεται καὶ τὸ πρωτότυπο, μὲ ἀριθμὸ 12· ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου σώζεται καταχωρισμένον στὸν κώδικα 4 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 12, 13 στ. 1 σμμ. 2, 129, ιγ΄, 172).

15. Ἀκόμα ἓνα σιγίλλιο ἐκδίδει ὁ Σίλβεστρος μὲ τὴν ἴδια χρονολογία («ζηβ΄ ἔτος ἰνδικτιῶνος ιβ΄»), δηλαδή 1583/1584) καὶ μὲ περίπου τὸ ἴδιο θέμα, τὸ ὁποῖο, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ δύο προηγούμενα, δὲν φέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας. Οἱ Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 90-92, καὶ Ἀνώνυμος, «Ἐγγραφα Ἱ. Μονῆς...», ΔΙΜΜ ἔτος Ι΄ (1938), ἀρ. 3 (Μάιος-Ἰούνιος), Παράρτημα, σ. 64-66 (στὴ σ. 65 φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου), δημοσιεύουν τὸ κείμενο τοῦ σιγίλλου (τὸ πρωτότυπο στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, ἀριθμὸς 13, καὶ ἀντίγραφο καταχωρισμένον στὸν κώδικα 4· βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 12, 13, στ. 1 σμμ. 1, 129, ιδ΄, 172).

16. Giorgio Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis, Series Episcoporum ecclesiarum christianarum orientalium*, II, *Patriarchatus Alexandrinus, Antiochenus, Hierosolymitanus*, Πάδοβα 1988, σ. 686.

Παρατηρούμε πώς κατά τὰ ἔτη ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α', 1527, 1531 καὶ 1540, δὲν ὑπῆρχε πατριάρχης Ἀντιοχείας μετὰ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ. Ἀντίθετα, σύμφωνα μετὰ τὸν Fedalto, πατριάρχης κατὰ τὸ 1575 ἦταν ὁ Ἰωακείμ Ibn Gum' at, καὶ κατὰ τὸ 1584 ὁ Ἰωακείμ Daou.

Περισσότερο περίπλοκος εἶναι ἓνας παλαιότερος κατάλογος πατριαρχῶν Ἀντιοχείας ποὺ ἔχει συντάξει ὁ C. Karalevskij:

- Μιχαήλ Ε' Ibn al Mawardi (γύρω στὸ 1523/1524-μετὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1529)
- Δωρόθεος Γ' (-1530/1531)
- Ἰωακείμ Γ' ἀνταπαιτητῆς ἀπὸ τὸ 1527 (1530/1531-πρὶν ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1534)
- Μιχαήλ ΣΤ' Sabbâgh (πρὶν ἀπὸ τὶς 10 Νοεμβρίου τοῦ 1534-1542/1543)
- Ἰωακείμ Δ' Ibn Joumma ἀνταπαιτητῆς ἀπὸ τὸ 1540 (1542/1543-μετὰ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575)
- Μακάριος Β' Ibn Khilâl ἀντιπατριάρχης (1543;-1550);
- Μιχαήλ Ζ' (πρὶν ἀπὸ τὶς 17 Ἰουνίου 1576-25 Δεκεμβρίου 1592/4 Ἰανουαρίου 1593)
- Ἰωακείμ Ε' Daou ἀντιπατριάρχης (πρὶν ἀπὸ τὶς 25 Μαΐου 1581-7/17 Ὀκτωβρίου 1592)
- Ἰωακείμ ΣΤ' Ziâdé (πρὸ Φεβρουαρίου 1593-1604).¹⁷

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Karalevskij, μετὰ ἀφορμὴ τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμία Α' τοῦ Ἰουνίου 1527, χαρακτηρίζει τὸν Ἰωακείμ Γ' «compériteur» (ἀνταπαιτητῆ) «ἀπὸ τὸ 1527» —ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία πατριάρχης ἦταν ὁ Μιχαήλ Ε' Ibn al-Mawardi—, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Ἰωακείμ Γ' φαίνεται πὼς διαδέχθηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Δωρόθεο Γ' μετὰ τὸ 1530/1531· μάλιστα, ἐξαιτίας τόσο τῆς ὑπογραφῆς αὐτῆς ὅσο καὶ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμία Α' τοῦ Μαρτίου 1531, ὁ Karalevskij διατυπώνει τὴν ὑπόθεση πὼς ὁ συγκεκριμένος Ἰωακείμ εἶχε ἐκλεγεί πατριάρχης Ἀντιοχείας ἤδη ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τῆς Συρίας (τὸ 1516), ἀλλὰ ἔμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ δὲν ἀνέλαβε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀντιοχείας παρὰ μόνον τὸ 1530/1531.¹⁸ Παράλληλα, καὶ πάλι μετὰ ἀφορμὴ τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἰουνίου 1527, ἄλλοι μελετητές, ποὺ φθάνουν σὲ ἀνάλογα συμπεράσματα μετὰ τὸν Karalevskij σχετικὰ μετὰ τὴν διαδοχὴ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, ὑποστηρίζουν πὼς ὁ Ἰωακείμ Γ' εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τῆς Συρίας πατριάρχης Ἀντιοχείας ποὺ ἀποκαθιστᾷ τοὺς δεσμούς τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως.¹⁹

17. C. Karalevskij, λήμμα «Antioche», *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. 3, Παρίσι 1924, στ. 700.

18. Karalevskij, ὁ.π., στ. 636.

19. Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σ. 988, καὶ Γεράσιμος Ι. Κονιδάρης, λήμμα «Ἀντιόχεια», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 2, Ἀθήνα 1963, στ. 899, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀντλεῖ πληροφορίες γιὰ τοὺς πατριάρχες Ἀντιοχείας ἀπὸ τὸν Χρυσόστομο Παπαδόπουλο.

Εἶναι φανερό πὼς ἡ ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ Ἰωακείμ πού ὑπογράφει τὸ σιγίλλιο τοῦ Ἰου-
νίου 1527 προκαλεῖ ἀμηχανία στοὺς μελετητές: ἢ ὡς Ἰωακείμ Γ' χαρακτηρίζεται
«ἀνταπαιτητής», ἢ συγχέεται μὲ τὸν Ἰωακείμ Δ' (Ibn Joumma)²⁰ καὶ μὲ τὸν Μιχαήλ
Ε' Ibn al-Mawardi.²¹

Ἐπιπλέον, ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἰερεμία Α' τοῦ
Μαΐου 1540 ὀδηγεῖ τὸν Karalevskij στὸ νὰ χαρακτηρίσει καὶ τὸν Ἰωακείμ Δ' Ibn
Joumma «ἀνταπαιτητῆ» τοῦ θρόνου, ἀφοῦ κατὰ τὶς πηγές διαδέχεται τὸν Μιχαήλ
ΣΤ' Sabbāgh τὸ 1542/1543· στὸν Ἰωακείμ Δ' Ibn Joumma ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν
Karalevskij καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρο
Ἀλεξανδρείας τοῦ Φεβρουαρίου 1575.²²

Ὁ ἀκριβέστερος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῆς θητείας τῶν πατριαρχῶν
Ἀντιοχείας τοῦ 16ου αἰώνα δὲν περιλαμβάνεται βέβαια στὶς στοχεύσεις
αὐτῆς τῆς μελέτης, πού ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ὑπαρξὴ πατριαρχικῶν
ὑπογραφῶν σὲ ἔγγραφα προγενέστερα τῆς ἀρχιερατείας τῶν ἐν λόγῳ πα-
τριαρχῶν. Καταδείχθηκε ὅμως, νομίζω, καθαρὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω πὼς ἡ
ἀξιολόγηση ἀπὸ τοὺς μελετητές τῶν ὑπογραφῶν ἐνδὲς ἢ περισσώτερων πα-
τριαρχῶν Ἀντιοχείας Ἰωακείμ σὲ ἔγγραφα τῆς περιόδου 1527-1584 ὡς
ἀναμφισβήτητων τεκμηρίων γιὰ τὴν παρουσία προσώπων πού ἔφεραν τὸ
ὄνομα Ἰωακείμ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀντιοχείας τοὺς ὀδήγησε σὲ ἀμη-
χανία καὶ συχνὰ σὲ ἀντιφάσεις.

Κλειδί, ὥστόσο, γιὰ τὴ λύση τοῦ αἰνίγματος τῶν ὑπογραφῶν τοῦ Ἰωα-
κείμ Ἀντιοχείας μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἡ συνάφειά του μὲ τὸν Σιλβέστρο, πα-
τριάρχη Ἀλεξανδρείας (τὰ τρία σιγίλλια τοῦ Ἰερεμία Α', τοῦ 1527, 1531 καὶ
1540, φέρουν καὶ τὴ δική του ὑπογραφή, καὶ τὰ σιγίλλια τοῦ 1575 καὶ τοῦ
1583/1584 τὰ ἔχει ἐκδώσει ὁ ἴδιος). Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ Σιλβέστρος,
στὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου 1575, ὁμολογεῖ πὼς ὁ ἴδιος ὑπέγραψε τὰ σι-
γίλλια τοῦ Ἰερεμία Α' ἐκ τῶν ὑστέρων.²³ Γιατί νὰ μὴν ἀκολούθησε τὴν ἴδια
πρακτικὴ καὶ ἕνας πατριάρχης Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ, δηλαδή
γιατί νὰ μὴν ὑπέγραψε κι αὐτὸς ἐκ τῶν ὑστέρων αὐτὰ τὰ τρία ἔγγραφα πού
εἶχαν ἐκδοθεῖ παλαιότερα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως;

Τὸ ζήτημα βέβαια δὲν λύνεται μὲ μιὰ καταφατικὴ ἀπάντηση, ἀφοῦ ἕνα

20. Γεράσιμος Ι. Κονιδάρης, *ὁ.π.*, στ. 899 καὶ 907-908· βλ. καὶ Χρυσόστομος Παπα-
δόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας...*, σ. 988-989.

21. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας...*, σ. 987,
988, 989.

22. Karalevskij, *ὁ.π.*, στ. 637.

23. Βλ. ἐδῶ σσμ. 7.

νέο ανακλύπτει: ποιός Ἰωακείμ υπέγραψε τὰ τρία σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α', τῶν ἐτῶν 1527, 1531 καὶ 1540, καὶ τὰ σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου, τῶν ἐτῶν 1575 καὶ 1583/1584; Πρόκειται γιὰ ἓνα ἢ γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα; Πότε καὶ ποῦ τέθηκαν αὐτὲς οἱ ὑπογραφές;

Ἄς θυμηθοῦμε τὰ πρόσωπα ποὺ πιθανῶς κρύβονται πίσω ἀπὸ τὶς ὑπογραφές. Ἐνῶ σχετικὰ μὲ τὰ ἔτη 1527, 1531 καὶ 1540 στοὺς καταλόγους πατριαρχῶν Ἀντιοχείας ἐπικρατεῖ σύγχυση, φαίνεται πὼς οἱ μελετητὲς συμφωνοῦν ὅτι πατριάρχης Ἀντιοχείας κατὰ τὸ 1575 ἦταν ὁ Ἰωακείμ Δ' Ibn Joumma (ἢ Ibn Gum' at), καὶ κατὰ τὸ 1583/1584 ὁ Ἰωακείμ Ε' Daou. Ἔτσι, θὰ γίνῃ ἀπόπειρα νὰ ἰχνηλατηθοῦν πρῶτα οἱ ὑπογραφές στὰ σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Ἰωακείμ Ibn Joumma υπέγραψε τὸ σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας τοῦ Φεβρουαρίου 1575 καὶ ὁ Ἰωακείμ Daou τὰ σιγίλλια τοῦ ἰδίου, τοῦ 1583/1584, ἐφόσον τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα κατεῖχαν τὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀντιοχείας κατὰ τὰ ἀντίστοιχα ἔτη (μὲ τὴν προϋπόθεση, βέβαια, ὅτι υπέγραψαν στὰ ἑλληνικά), εἶναι νόμιμη ἀλλὰ ἀνεπαρκής, καθὼς παρουσιάζει δύο μειονεκτήματα: α) δὲν παρέχει ἐνδείξεις γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ υπέγραψε τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α' καὶ β) δὲν ἐντάσσεται στὴν ἰδιαίτερη λογικὴ ποὺ διέπει τὸ ὑπὸ ἐξέταση ζήτημα: ἓνας πατριάρχης Ἀντιοχείας ὑπογράφει σιγίλλια ποὺ ἐκδίδει ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας γιὰ μοναστήρια ποὺ ὑπάγονται στὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ζήτημα ποὺ θὰ διεκπεραιωνόταν στὴν ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ θέμα δὲν ἐμπίπτει στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐν λόγῳ πατριάρχου. Ἐπομένως, ἡ σύνδεση προσώπου (ἢ προσώπων) μὲ ὑπογραφές πρέπει νὰ ἐπιχειρηθεῖ μὲ προϋπόθεση τὴν προσωπικὴ παρουσία τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας στὸ κλίμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου προφανῶς φυλάσσονται τὰ σιγίλλια ἀπὸ τοὺς ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν ἀντίστοιχη παρουσία καὶ τὴ δράση τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας.

Ἡ πρώτη παρουσία πατριάρχου Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο μαρτυρεῖται τὸν Ἰούλιο τοῦ 1575: ὁ Ἰωακείμ ὑπογράφει συνοδικὸ γράμμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μὲ ἀντικείμενο τὴ μονὴ Σινᾶ, μαζί μὲ τὸν Ἱερεμία Β', τὸν πατριάρχου Ἱεροσολύμων Γερμανό, μητροπολίτες καὶ ὀφικιαλίους.²⁴ Ἡ

24. Τὸ κείμενο τοῦ συνοδικοῦ γράμματος δημοσιεύει μεταξὺ ἄλλων ὁ Καλλίνικος Δελικάνης, *Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλη-*

εἶδηση αὐτὴ ἀπὸ μόνῃ τῆς δὲν ἐπιτρέπει πρὸς τὸ παρὸν τὴν παραμικρὴ εἰκασία γιὰ τυχὸν σχέση τοῦ συγκεκριμένου Ἰωακείμ μετὰ τὴν μονῆς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης ἢ μετὰ τὸν Σιλβέστρο, ὁ ὁποῖος βρῖσκεται στὸ κλίμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τουλάχιστον ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1573,²⁵ καὶ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575 πραγματοποιεῖ ἐπίσκεψη στὴ Λέσβο.

Πιὸ πλούσια εἶναι ἡ τεκμηρίωση γιὰ τὴν ταυτόχρονη παρουσία τοῦ Σιλβέστρου καὶ ἐνὸς Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν περίοδο μετὰ τὴ δευτέρη ἐπίσκεψη τοῦ Σιλβέστρου στὴ Λέσβο. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς ἀναφέρει σχετικὰ τὰ ἑξῆς: «Καὶ μετὰ παρέλευσιν ἐννέα ἐτῶν μεταβαίνων [ὁ Σιλβέστρος] εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ἐπεσκέψατο τὸ δεύτερον (1584) τὰς αὐτὰς μονὰς, ἐν αἷς, φαίνεται πολὺν χρόνον παρέμεινε».²⁶ Πραγματικά, ἡ παρουσία τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἰωακείμ καὶ τοῦ Σιλβέστρου τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τρία πατριαρχικὰ γράμματα τοῦ 1585. Πρόκειται γιὰ τὰ ἑξῆς ἔγγραφα:

α) Παράξῃ καθάρσεως τοῦ Παχωμίου Πατέστου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο

σιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου (1574-1863), Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 332-338, ἀπὸ τὸν κώδικα Α' (σ. 453 ἐπ.) τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

25. Σύμφωνα μετὰ τὸ σιγίλλιο τοῦ Σεπτεμβρίου 1574 τοῦ Ἱερεμία Β', ποὺ ἀφορᾷ τὸν τρόπο λειτουργίας τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1573 ὁ Ἱερεμίας Β' συνάντησε τὸν πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρο στὴ Θεσσαλονίκη: τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου ἐκδίδει μετὰ τὴν ἄλλω ἢ Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Ἡ διοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὁρους (1600-1927)*, [Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 6], Ἀθήνα 1999, σ. 59-61 (ἀντίγραφο τοῦ σιγιλίου στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Βατοπεδίου, Τετράγωνο Δ' 76). Τὸ σιγίλλιο τοῦ Σεπτεμβρίου 1574 φέρει καὶ αὐτὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας, ποὺ βρισκόταν τότε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως γνωρίζουμε καὶ ἀπὸ ἄλλα σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Β' τὰ ὁποῖα συνυπογράφει ὁ Σιλβέστρος. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σιλβέστρος ἐκδίδει ὡς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας συνοδικὸ γράμμα σχετικὰ μετὰ τὴν μονὴ Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους τὸ 1574, παρὸς τὸ δὲν ὑπάρχει στὴ δικαιοδοσία του (τὸ δημοσιεύει ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Λαύρας ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας Λαυριώτης, «Μοναχολογία. Τὰ αἴτια τῆς παρακμῆς τοῦ Κοινοβίου ἐν Ἀθῶν καὶ ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ ἐν Λαύρᾳ καὶ Βατοπεδίῳ ἐπὶ Ἱερεμίου τῷ 1574. Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου καὶ ἀνέκδοτον σιγίλλιον», *Ἐνασίμα, Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῇ ἐπιστημονικῇ 35ετηρίδι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσόστομου*, Ἀθήνα 1931, σ. 115-117), ἀκολουθώντας τὴν τακτικὴ ποὺ ἤδη γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ σιγίλλια ποὺ ἐξέδωσε γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς Λέσβου.

26. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς, ὁ.π., σ. 12.

Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Φεβρουαρίου 1585, ἡ ὁποία φέρει τὶς ὑπογραφές τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας («ἔχοντας καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἱεροσολύμων»), τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας καὶ δεκατεσσάρων συνοδικῶν.²⁷

β) Συνοδικὴ ἀπόφαση ἐκλογῆς τοῦ Θεολήπτου Φιλιππουπόλεως ὡς πατριάρχῃ (πρόκειται γιὰ τὸν Θεόληπτο Β'), με χρονολογία 27 Φεβρουαρίου 1585 καὶ ὑπογραφές τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας («ἔχοντας καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἱεροσολύμων»), τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας καὶ δεκατεσσάρων συνοδικῶν.²⁸

γ) Σιγίλλιο ποῦ ἐξέδωσε ὁ πατριάρχῃς Κωνσταντινουπόλεως Θεόληπτος Β' τὸ ἔτος ζζγ' (συγκεκριμένα μεταξὺ τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τοῦ Αὐγούστου 1585, ἀφοῦ τὸ ἔτος ζζγ' ἀντιστοιχεῖ μὲν μετὰ τὸ χρονικὸ διάστημα Σεπτέμβριος 1584-Αὐγούστου 1585, ἀλλὰ ὁ Θεόληπτος ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1585). Τὸ σιγίλλιο αὐτό, ποῦ ἐπιβεβαιώνει τὰ σταυροπηγικὰ δίκαια τῆς μονῆς Μυρσινιωτίσσης καὶ πιθανῶς ἀποδίδει ἀντίστοιχα δίκαια στὴ μονὴ Λειμῶνος στὴ Λέσβου, φέρει τὶς ὑπογραφές καὶ τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, ποῦ βρισκόνταν στὴν Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα μετὰ τὸ κείμενο τοῦ σιγίλλιου.²⁹

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, στὸ παραπάνω παράθεμα, ἀναφέρει πὼς πηγαινόντας ὁ Σίλβεστρος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη μαζί μετὰ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, ἐπισκέφθηκε —καὶ ὅχι ἐπισκέφθηκαν οἱ δύο τους— τὶς μονές τῆς Λέσβου. Πραγματικά, δὲν μαρτυρεῖται ἐπίσκεψη τοῦ Ἰωακείμ στὰ μοναστήρια μαζί μετὰ τὸν Σίλβεστρο, ὅπως γίνεται, γιὰ παράδειγμα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν Σίλβεστρο.³⁰ Οὔτε ὁ Σίλ-

27. Τὴν πράξη δημοσιεύει ὁ Κ. Ν. Σάθας, «Πατριαρχικὰ ἀνέκδοτα», *Χρυσάλλης 4* (1866), 258-260 καὶ Ὁ ἴδιος, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (1572-1594)*, Ἀθήνα 1870, σ. 136-142, ἀπὸ ἀντίγραφο ποῦ σώζεται καταχωρισμένο στὸ γφ ἀρ. 1474 τῆς ΕΒΕ, τὸν λεγόμενον κώδικα τοῦ Ἱερακα.

28. Τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης δημοσιεύει μεταξὺ ἄλλων ὁ Σάθας, «Πατριαρχικὰ ἀνέκδοτα», ὁ.π., 270-271 καὶ Ὁ ἴδιος, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα...*, σ. 142-144 ἀπὸ ἀντίγραφο ποῦ σώζεται καταχωρισμένο στὸ γφ ἀρ. 1474 τῆς ΕΒΕ.

29. Τὸ κείμενο τοῦ σιγίλλιου δημοσιεύουν οἱ: Καρυδώνης, ὁ.π., σ. 95-99, ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποῦ σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος μετὰ ἀριθμὸ 14 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 172-173)· Ἀνώνυμος, «Ἐγγράφα Ι. Μονῆς...», *ΔΙΜΜ ἔτος Ι'* (1938), ἀρ. 4 (Ἰούλιος-Αὐγούστου), Παράρτημα, σ. 91-95 (φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου στὴ σ. 93)· ἀρχμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιὸν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 5 (Μάιος), σ. 2-3, φ. 6 (Ἰούνιος), σ. 1-2.

30. Ὁ Μεθόδιος, γιὰς τοῦ Ἱγνατίου Ἀγαλλιανοῦ, καταγράφοντας τὸ 1584 τὶς «διατάξεις καὶ τὰ θεσπίσματα τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ κτίτορος» γιὰ τὰ δύο μοναστήρια, ἀναφέ-

βεστρος στὰ σιγίλλια ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1583/1584 ἀναφέρει τίποτα γιὰ τυχὸν παρουσία τοῦ Ἰωακείμ στὴ Λέσβο, παρόλο ποὺ, ὅπως εἶδαμε, δύο ἀπὸ αὐτὰ φέρουν τὴν ὑπογραφή καὶ τοῦ Ἰωακείμ.³¹ Γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ Ἰωακείμ κατὰ τὸ 1583/1584 (ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Σίλβεστρος ἐπισκέφθηκε τὴ Λέσβο), πρὶν ἀπὸ τὴ μαρτυρημένη παρουσία του στὴν Κωνσταντινούπολη (μεταξὺ τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1585), δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες. Εἶναι ὅμως γνωστὸ πῶς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1585 ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1586 ἓνας πατριάρχης Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ βρισκόταν στὸ Ἀβρόφ, ὅπου —μεταξὺ ἄλλων— ἀναδιοργάνωσε τὴν ὀρθόδοξη ἀδελφότητα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.³² στὴ συνέχεια πῆγε στὴ Μόσχα, ὅπου ἔγινε ἀποδέκτης τοῦ αἰτήματος τοῦ τσάρου γιὰ προβιβασμὸ τῆς μητρόπολης Μόσχας σὲ Πατριαρχεῖο Μόσχας.³³

ρεῖ τὰ ἐξῆς: «Δοξάζομεν... τὸν... Θεὸν... διὰ ταύτην τὴν δευτέραν ἔλευσιν τοῦ... πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας» (ἀποσπασματικὴ ἔκδοσις ἀπὸ τὸν Καρυδώνη, *ὁ.π.*, σ. 93-94· πιθανότατα πρόκειται γιὰ κάποιον ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Μεθοδίου ποὺ ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ὁ.π.*, σ. 129-130, ἀναφέρει ὅτι περιέχονται στὸν κώδικα 4 τῆς μονῆς). Ἄν ὁ Σίλβεστρος συνοδεύταν ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, κάποια ἀναφορά θὰ γινόταν καὶ σ' αὐτόν ἢ ἐπίσκεψις ἐνὸς πατριάρχου, καὶ μάλιστα ἄλλου κλίματος, στὸ νησί σίγουρα δὲν ἦταν ἓνα συνηθισμένον γεγονός, ἐπομένως δὲν θὰ περνοῦσε ἀπαρατήρητη, ἀκόμα κι ἂν τὴν ἐπισκίαζε ἡ παρουσία τοῦ «προστάτη» τῶν μοναστηριῶν Σιλβέστρου. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Τωμαδάκης, *ὁ.π.*, σ. 33, βασιζόμενος στὸ σχόλιο τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμεύα, *ὁ.π.*, σ. 7, 171 (βλ. ἐδῶ σημ. 9) καὶ σ. 12 (βλ. ἐδῶ σ. 71 σημ. 26) καὶ στὴ μελέτη τοῦ Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, «Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ Ε' ἐν Ρωσίᾳ», *Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 9 (1932), 213 σημ. 3 (ὁ ὁποῖος ὅμως στηρίζεται ἐπίσης στὸ σχόλιο τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμεύα, *ὁ.π.*, σ. 12), ἀναφέρει ὅτι τὸ 1584 ὁ Σίλβεστρος πῆγε στὸ νησί μαζί μὲ τὸν Ἰωακείμ Ε' Ἀντιοχείας, παρόλο ποὺ κάτι τέτοιο δὲν προκύπτει —τουλάχιστον ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμεύα. Τὴν ἴδια ἀποψὴ διατυπώνει καὶ ὁ Γερμανὸς Σάρδεων στὸ σημειώμα του στὸ ΔΙΜΜ ἔτος Θ' (1937), ἀρ. 1-2 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος), σ. 20 (βλ. ἐδῶ σημ. 9), χωρὶς νὰ τὴν τεκμηριώνει περαιτέρω.

31. Ὁ Σίλβεστρος, στὸ σιγίλλιο ποὺ ἐξέδωσε γιὰ τὶς μονὰς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1584 (βλ. ἐδῶ σημ. 13), ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «Περαιοιμένων δὲ ἐτῶν ἐνένεα, ἔλθων πάλιν ἐν τῆδε τῇ νήσῳ» (Καρυδώνης, *ὁ.π.*, σ. 87)· στὸ σιγίλλιο τοῦ 1583/1584 (βλ. ἐδῶ σημ. 14), σημειώνει καὶ πάλι: «περαιοιμένων δὲ χρόνων ἐνένεα, ἐπαυελθὼν πάλιν ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ» (Καρυδώνης, *ὁ.π.*, σ. 88).

32. Βλ. Φώτιος Ἄρ. Δημητρακόπουλος, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνας (1550-1626). Βίος καὶ ἔργο, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς*, Ἀθήνα 1984, σ. 56, 65, 69-70, 80, 124-5, 126 σημ. 20, 208, ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία (ὁ Φ. Δημητρακόπουλος ἀναγράφει τὸν ἐν λόγῳ Ἰωακείμ ὡς Ἰωακείμ Ε' Ἀντιοχείας).

33. Βλ. ἐνδεικτικὰ William K. Medlin – Christos G. Patrinelis, *Renaissance Influences and Religious Reforms in Russia*, Γενεύη 1971, σ. 34, ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία.

Ἐν ὅμως ὁ Ἰωακείμ δὲν ἐπισκέφθηκε τὴ Λέσβο, τότε ποῦ εἶδε τὰ σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου καὶ τὰ ὑπέγραψε; Ἐν δὲν φυλάσσονταν στὶς μονεὲς τὶς ὁποῖες ἀφοροῦσαν, ποῦ ἄλλοῦ μπορεῖ νὰ βρισκόνταν καὶ γιατί; Ἐς δοῦμε ποιὲς ἐνδείξεις μποροῦν νὰ προκύψουν ἀπὸ τὸ σιγίλλιο τοῦ Θεολήπτου Β', τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585, ποῦ ἀναφέρθηκε παραπάνω καὶ τὸ ὁποῖο ὑπογράφουν ἐπὶ τόπου οἱ Σίλβεστρος καὶ Ἰωακείμ. Στὸ κείμενο τοῦ γράμματος ὁ Θεολήπτος σημειώνει τὰ ἑξῆς: «αἱ τε διαθῆκαι αὐτοῦ [τοῦ μητροπολίτη Μηθύμνης Ἰγνατίου] καὶ αἱ παραγγελίαι αἱ ἔγγραφοι καὶ τὰ πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ τῶν ἀρχιερέων γράμματα καὶ σιγίλλια ἀνεφανίσθησαν [sic] πρὸς ἡμᾶς, καὶ οὐ μικρῶς ἠξιώθημεν, ἵνα... ἐπιβεβαιωθῶσι καὶ ἐπικυρωθῶσι καὶ παρ' ἡμῶν», χωρὶς νὰ διευκρινίζει ποῖος βρίσκεται πίσω ἀπὸ «τὴν αἴτησιν ταύτην καὶ ἀξίωσιν».³⁴ Εἶναι φανερό ὅτι πολλὰ ἔγγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ γράμματα, τῶν μονῶν Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης ὑποβλήθησαν στὸν Θεολήπτο Β', προκειμένου νὰ ἐκδώσει τὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου τοῦ 1585.

Ἦταν συνηθισμένη πρακτικὴ ὅταν ὁ ἐκπρόσωπος ἐνὸς μοναστηριοῦ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν πατριάρχη τὴν ἐκδοσὴ γράμματος γιὰ κάποιον ζήτημα τῆς μονῆς, νὰ τοῦ προσκομίζει (τὸ ἦ) τὰ σχετικὰ γράμματα τῶν προκατόχων του. Ἡ μέριμνα, ὅμως, γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ παραπάνω σιγίλλιο μοιάζει ξεχωριστή: φαίνεται ὅτι, προκειμένου νὰ ἐκδοθεῖ τὸ γράμμα αὐτό, σειρὰ ἔγγράφων μεταφέρθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπίσης, τὸ σιγίλλιο φέρει τὶς ὑπογραφὰς ὅχι ἐνός, ἀλλὰ τριῶν πατριαρχῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἕνας, ὁ Σίλβεστρος, ἐκπροσωπεῖ καὶ τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων.³⁵ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, τὸ ἔγγραφο ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὶς τέσσερις («κεφαλὰς») τῶν ὑπὸ ὀθωμανικὴ διοίκηση χριστιανῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ σιγίλλιο χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἰδιαιτερότητα: ἡ μονὴ Λειμῶνος, πενήντα ὀκτὼ ὀλόκληρα χρόνια μετὰ τὴν ἱδρυσή της ἀπὸ τὸν Ἰγνατίο Ἀγαλλιανό, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκδόθησαν γι' αὐτὴν καὶ γιὰ τὴν ὁμορῆ Μυρσινιώτισσα ἀρκετὰ πατριαρχικά γράμματα,³⁶ ἀποκαλεῖται πα-

34. Καρδῶνης, *ὁ.π.*, σ. 97. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι στὸ κείμενο τοῦ σιγίλλιο ἡ παρουσία τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπισημαίνεται δύο φορές.

35. Ὁ Σίλβεστρος ὑπογράφει τὸ σιγίλλιο ὡς «ἐλέω Θεοῦ πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτῆς τῆς οἰκουμένης ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἱεροσολύμων» (ἀρχμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιόν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 6 (Ἰούνιος), σ. 2).

36. Σὲ τέσσερα ἀπὸ τὰ —σωζόμενα— γράμματα ἔχει ἤδη γίνῃ ἀναφορὰ: πρόκειται γιὰ τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμῆ Α' τοῦ Ἰουνίου 1527 (βλ. ἐδῶ σημ. 1), τοῦ Μαρτίου 1531 (βλ. ἐδῶ σημ.

τριαρχικὸ σταυροπήγιο. Γνωρίζουμε πὼς τὴν ιδιότητά αὐτὴ εἶχε μόνο ἡ Μυρσινιώτισσα, ἐνῶ ἡ Λειμῶνος διατηροῦσε μιὰ ἰδιότυπη αὐτονομία, τόσο ἀπὸ τὸν πατριάρχη ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν τοπικὸ μητροπολίτη. Ἐν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ μέριμνα ποὺ ἐπιδεικνύει ὁ κτήτορας γιὰ τὰ δύο μοναστήρια του, εἶναι προφανές ὅτι ἡ μονὴ Λειμῶνος σκόπιμα δὲν ἔγινε ἐξαρχῆς σταυροπήγιο καὶ ὅτι τὸ 1585 κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ ὑπαγωγή της στὸ Πατριαρχεῖο ἢ ἡ ἐπικύρωση τῶν δικαίων αὐτῶν, ποὺ πιθανῶς τῆς ἀπένευμε πατριαρχικὸ γράμμα ποὺ λανθάνει.³⁷

Ἐν τῷ 1585 συγκεκριμένοι λόγοι ἐπιβάλλουν τὴν ἀπόδοση σταυροπηγιακῶν δικαίων στὴ μονὴ Λειμῶνος (ἢ ἔστω τὴν ἐπιβεβαίωσή τους), προφανῶς αὐτὸ —ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μοναστικὴ ἀδελφότητα— εἶναι σὲ θέση νὰ τὸ γνωρίζει καὶ ὁ Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος ἔχει δεῖξει τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ δύο μοναστήρια ποὺ ἴδρυσε ὁ Ἰγνάτιος Ἀγαλλιανός, ποὺ ὄχι μόνο τὰ ἔχει ἐπισκεφθεῖ δύο φορές (τὸ 1575 καὶ τὸ 1583/1584), ἀλλὰ ἐπιπλέον ἔχει ὑπογράψει ὀρισμένα παλαιότερα ἔγγραφα τους, ἔχει φροντίσει γιὰ τὴ

2), τοῦ Μαΐου 1540 (βλ. ἐδῶ σημ. 3) καὶ γιὰ τὸ γράμμα τοῦ Διονυσίου Β΄ τοῦ 1546 (βλ. ἐδῶ σημ. 11).

37. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ περιεχόμενο ὀθωμανικοῦ ἐγγράφου τοῦ ἱεροδικαστῆ Μολύβου ἀπὸ τὰ τέλη Δεκεμβρίου 1584-ἄρχὲς Ἰανουαρίου 1585 (ἄρχὲς Μουχαρέμ 993, κατὰ τὸν Καρυδῶνη, ὁ.π., σ. 94-95, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐκδοση χρησιμοποιοῦ, καθὼς ἀπὸ τὸ 1900 δὲν ἔχει πραγματοποιηθεῖ μιὰ ἄλλη πιὸ σύγχρονη ἐκδοση τῶν ὀθωμανικῶν ἐγγράφων ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος). Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν ἱεροδικαστῆ Μολύβου, οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ἐνήγαγαν μοναχοὺς τῆς μονῆς Λειμῶνος, ζητώντας νὰ ἐπιδικασθεῖ ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἢ περιουσία τοῦ ἀποβιώσαντος μοναχοῦ Μεθοδίου, γιοῦ τοῦ μητροπολίτη, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπειδὴ δὲν εἶχε κληρονόμους ποὺ δικαιούσαν νὰ λάβουν τὴν περιουσία του, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι οἱ ἐναγόμενοι τὴν ἰδιοποιοῦνται παράνομα. Οἱ ἐναγόμενοι μοναχοὶ ἀπάντησαν ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ρούχα του, ποὺ ἔμειναν στὴν Κωνσταντινούπολη, δὲν εἶχε ἄλλη περιουσία καὶ ὅτι τὴν περιουσία ποὺ διεκδικεῖ τὸ δημόσιο (δηλαδὴ χωράφια, ἀμπέλια, κήπους, μύλους κτλ.) τὴν ἐξαγόρασαν οἱ μοναχοὶ ἀντὶ 55.000 ἄσπρων ἀπὸ τὸν Ὄθωμανὸ διοικητικὸ ὑπάλληλο, σύμφωνα μὲ τὸν κτηματολογικὸ τίτλο ποὺ ἔχουν στὰ χέρια τους. Καθὼς δὲν ἀποδείχθηκε ὅτι ὁ Μεθόδιος εἶχε κτηματικὴ περιουσία, ἡ ἀγωγή κατὰ τῶν μοναχῶν ἀπορρίφθηκε. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν ἐπιβουλή κατὰ τῆς περιουσίας τῆς μονῆς Λειμῶνος ποὺ ἐκδηλώθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ μοναχοῦ Μεθοδίου, ὁ ὁποῖος λειτουργοῦσε ὡς συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ πατέρα του καὶ κτήτορα τῶν δύο μοναστηριῶν, Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ. Ἡ ἐμφάνιση τούτης τῆς ἀπειλῆς θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαία καὶ ταυτόχρονα ἱκανὴ συνθήκη γιὰ τὴν ὑπαγωγή τῆς μονῆς Λειμῶνος στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως —ἢ γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ὑπαγωγῆς— ποὺ, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, πραγματοποιεῖται μὲ τὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου τοῦ 1585.

σύνταξη του κτηματολογίου τους³⁸ και έχει εκδώσει σιγίλλια για να επιλύσει ζητήματα που είχαν προκύψει μεταξύ τους. Μάλιστα, ο Σίλβεστρος, κατά την πρώτη του επίσκεψη στη Λέσβο, το 1575, πραγματοποιεί και άνακομιδή των όστων του Ίγνατίου, όπως ο ίδιος όμολογεί το 1583/1584.³⁹ Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε πως ο Σίλβεστρος, που βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη το αργότερο από το Φεβρουάριο του 1585, ζητά από τον Θεόληπτο (ό οποίος είναι λογικό να νιώθει εύγνωμοσύνη για το ρόλο που διαδραμάτισε ο Σίλβεστρος στην έκλογή του ως πατριάρχης) την άπονομή σταυροπηγικών δικαίων στη μονή Λειμώνος (ή την επιβεβαίωσή τους)— και αν δέν διατυπώνει ο ίδιος το αίτημα, αλλά αντιπροσωπεύει μοναχών από τη μονή Λειμώνος, το υποστηρίζει με τη φυσική του παρουσία. Παρουσιάζονται

38. Ο Καρυδώνης, *ό.π.*, σ. 174-183, δημοσιεύει το «Τοπολόγιον του πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου (1575)...» (όπως το χαρακτηρίζει στη σ. ι'): πρόκειται για το κτηματολόγιο των μονών Λειμώνος και Μυρσινιώτισσης, το όποιο φέρει την επιγραφή «Σιλβέστρος έλέω Θεού πάπας και πατριάρχης τής μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας και κριτής τής οίκουμένης» και υπογραφή του ίδιου και ξεκινά με τη φράση: «Τοπολόγιον σὺν Θεῷ ἀγίῳ περιέχον», αλλά στερεΐται χρονολογικής ένδειξης. Επιπλέον, από την έκδοση του Καρυδώνη δέν γίνεται σαφές αν ο Σίλβεστρος έχει συντάξει ή άπλως επικυρώσει το κτηματολόγιο. Ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ό.π.*, περιπλέκει το ζήτημα: στη σ. 12 αναφέρει ότι ο Σίλβεστρος, κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στις μονές, το 1584, «έπεμελήθη πρώτων να καταστρώση άκριβές και λεπτομερές τοπολόγιον των τής μονής κτημάτων, όπερ σωζόμενον την σήμεραν τυγχάνει πολύτιμον», ενώ στη σ. 130, άρ. 3, περιγράφει το τοπολόγιο ως μικρό τεύχος όγδού στήματος, το όποιο «Εγράφη υπό του υιού αυτού [του Ίγνατίου Ἀγαλλιανού] Μεθόδιου και έπεκυρώθη ιδιοχείρως υπό Σιλβέστρου πάπα και πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, κατά την πρώτην διατριβήν αυτού έν τη μονή (1575)». Είναι πιθανό ο συντάκτης του κτηματολογίου να είναι ο Μεθόδιος, ή πάντως ένα μέλος τής μοναστικής αδελφότητας, καθώς μέσα στο κείμενο χρησιμοποιεί κυρίως το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο: «καθώς γράφουν τα χροτζέτια μας... Έτι έχομεν... Έτι έπήραμε...» κ.ά. Επίσης είναι άρκετά πιθανό ο Σίλβεστρος να υποκίνησε τη σύνταξή του (και στη συνέχεια να το επικύρωσε) το 1584: στο σιγίλλιο που εξέδωσε το 1583/1584 για τα μοναστήρια (βλ. έδω σημ. 14, Καρυδώνης, *ό.π.*, σ. 89), ο Σίλβεστρος ζητά να γίνει λεπτομερές καταγραφή των πραγμάτων των μοναστηριών. Η όριστική ταύτιση του συντάκτη του κτηματολογίου, που μόνο κατόπιν αλτοψίας του κειμένου μπορεί να επιχειρηθεί, δέν έντάσσεται στο αντίκειμενο αυτής τής μελέτης: το γεγονός αυτό δέν μειώνει την άξία του ιστορικού τεκμηρίου: πρόκειται για ένα άκόμα δείγμα του ένδιαφέροντος του Σιλβέστρου για τα δύο μοναστήρια τής Λέσβου.

39. Στα σιγίλλια που εξέδωσε ο Σίλβεστρος το 1583/1584, αναφέρει ότι: «αυτοχείρως άνακομιδήν ποιήσας εις το έαυτου λείψανον εύρον αυτό ως και μεμαρτύρητο υπό πάντων τίμων» (βλ. έδω σημ. 14, και Καρυδώνης, *ό.π.*, σ. 88) και «άνακομιδήν ποιήσας οικειοχείρως εις το έαυτου τίμιον λείψανον εύρον αυτόν μυροβλητούντα, ως και τα έργα και ό βίος έμαρτύρειν» (βλ. έδω σημ. 15, και Καρυδώνης, *ό.π.*, σ. 91).

στὸν Θεολόγητο ὀρισμένα ἔγγραφα τῆς μονῆς Λειμῶνος ποὺ ἔχουν μεταφερθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό· ὁ Σιλβέστρος ζητᾷ ἀπὸ τὸν Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος συμμετεῖχε καὶ στὴν καθάραιση τοῦ Παχωμίου Πατέστου καὶ στὴν ἐκλογή τοῦ Θεολόγητου, νὰ ὑπογράψει κάποια ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτά, προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὸ κύρος τους, γιὰ ἄμεση ἢ γιὰ μελλοντικὴ χρῆση.

Τὸ σενάριο ὡς ἐδῶ φαίνεται ἀληθοφανές. Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνακύπτει βέβαια εἶναι ἂν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας ἀναπακοιρίθηκε στὸ αἴτημα τοῦ Σιλβέστρου, κι ἂν ναι, ποιά ἔγγραφα ὑπέγραψε.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πολύτιμη βοήθεια θὰ μπορούσε νὰ προσφέρει ἡ σύγκριση τῶν ἔξι ὑπὸ ἐξέταση ὑπογραφῶν τοῦ (ἢ τῶν) Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας μὲ τὴν ἀντίστοιχη ὑπογραφή στὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585: προέρχονται ὅλες ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι ἢ ἀπὸ διαφορετικά; Μέχρις ὅτου γίνεи δυνατὴ ἡ αὐτοψία τοῦ συνόλου τῶν πηγῶν, ὁ παράγοντας τύχη, δηλαδὴ τὸ γεγονός ὅτι ἔχουν δημοσιευθεῖ φωτογραφίες ἀπὸ τὰ πρωτότυπα δύο μόνο σιγιλίων — ἀπὸ τὰ τρία — τοῦ Ἰερεμία Α' (ἀπὸ τὸ Μάρτιο 1531, βλ. ἐδῶ Πανομοιότυπο 1, καὶ τὸ Μάιο 1540, Πανομοιότυπο 2), δύο σιγιλίων — ἀπὸ τὰ τρία — τοῦ Σιλβέστρου (ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1575, Πανομοιότυπο 3, καὶ ἀπὸ τὸ 1583/1584, Πανομοιότυπο 4), καθὼς καὶ τοῦ σιγιλίου τοῦ Θεολόγητου Β' (ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο-Αὐγούστο 1585, Πανομοιότυπο 5), θὰ ἐπιβάλλει τοὺς δικούς του — προσωρινούς ἔστω — περιορισμούς στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων.

Ἐξετάζοντας τὶς φωτογραφίες τῶν πρωτοτύπων τῶν πέντε παραπάνω σιγιλίων, ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται μὲ τὴν πρώτη ματιὰ εἶναι πὼς ἐνῶ οἱ ὑπογραφές τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωακεῖμ στὰ δύο σιγίλλια τοῦ Ἰερεμία Α' καὶ στὰ δύο σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, δὲν ἰσχύει τὸ ἴδιο γιὰ τὴν πέμπτη, ἐκεῖνη ποὺ βρίσκεται στὸ σιγίλλιο τοῦ Θεολόγητου Β'. μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας ποὺ τὸ 1585 βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ὑπέγραψε τὰ σιγίλλια τοῦ Μαρτίου 1531, τοῦ Μαΐου 1540, τοῦ Φεβρουαρίου 1575 καὶ τοῦ 1583/1584.

Τὸ πολὺ βολικὸ, πράγματι, σενάριο ποὺ λίγο πρὶν πλέχθηκε κλονίζεται, ὡς πρὸς τὸ ἕνα τουλάχιστον σκέλος του: τὸ νῆμα ποὺ ζετυλίχθηκε ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση κάποιου εἴδους συνάφειας μεταξὺ ἐνὸς ἢ περισσώτερων πατριαρχῶν Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακεῖμ καὶ τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας, ποὺ θὰ δικαιολογοῦσε τὶς ἀντίστοιχες ὑπογραφές στὰ ἔξι ἔγγραφα τῶν μονῶν τῆς Λέσβου, μοιάζει νὰ μὴν ὀδηγεῖ πουθενὰ πρὸς τὸ παρόν.

Ἡ ὑπογραφή, ὡστόσο, ἐνὸς Ἰωακείμ Ἀντιοχείας σὲ ἓνα ἄλλο ἔγγραφο τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, στὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ Μαΐου 1590 τοῦ Ἱερεμίου Β', φωτίζει μὲ τρόπο διαφορετικὸ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα. Πρόκειται γιὰ τὸ συνοδικὸ τόμο ποὺ ἀναγνωρίζει τὴν ἴδρυση ἐνὸς πέμπτου ὀρθόδοξου πατριαρχείου, τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, καὶ ἐπικυρώνει τὴν ἐκλογή τοῦ μέχρι τότε μητροπολίτη Μόσχας Ἰὼβ ὡς πατριάρχῃ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἱερεμία Β', τὸ ἔγγραφο ὑπογράφουν καὶ ὁ πατριάρχῃς Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ὁ πατριάρχῃς Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ μέλη τῆς Ἱεραῖς Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.⁴⁰ Τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ προσφέρει ὁ συνοδικὸς τόμος τοῦ Μαΐου 1590 στὸ ὑπὸ ἐξέταση ζήτημα εἶναι τὸ ἐξῆς: ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ γράμμα τοῦ Μαΐου 1590 (βλ. ἐδῶ Πανομοιότυπο 6) εἶναι ἴδια μὲ αὐτὴν ποὺ ὑπάρχει στὰ σιγίλλια τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540 τοῦ Ἱερεμίου Α', καὶ στὰ σιγίλλια τοῦ Φεβρουαρίου 1575 καὶ τοῦ 1583/1584 τοῦ Σιλβέστρου· δηλαδή, ὁ πατριάρχῃς Ἀντιοχείας Ἰωακείμ ποὺ τὸ Μάιο τοῦ 1590 βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη ταυτίζεται μὲ αὐτὸν ποὺ ὑπέγραψε καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ σιγίλλια.

Ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, οἱ μελετητὲς δὲν συμφωνοῦν γιὰ τὸ ἂν ὑπῆρχε ἢ ὄχι πατριάρχῃς Ἀντιοχείας Ἰωακείμ κατὰ τὸ 1531 καὶ τὸ 1540 (οὔτε κατὰ τὸ 1527)· κι ἂν ὑπῆρχε, μοιάζει δύσκολο τὸ ἴδιο πρόσωπο νὰ κατεῖχε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο γιὰ πενήντα ἐνιαῖα (ἢ γιὰ πενήντα) συνεχόμενα χρόνια. Ἐπαληθεύεται λοιπὸν κατὰ τὸ ἓνα τῆς σκέλος ἢ ὑπόθεση ποὺ διατυπώθηκε νωρίτερα, ὅτι πατριάρχῃς Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων γράμματα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας μὲ ἀντικείμενο τὶς μονὲς τῆς Λέσβου, πρακτικὴ ποὺ ἐφήρμοσε καὶ ὁ Σιλβέστρος. Ἐκεῖνο ποὺ μένει νὰ διαλευκανθεῖ εἶναι ἡ τοπικῆς ἢ ἄλλης φύσεως συνάφεια μεταξὺ Σιλβέστρου καὶ Ἰωακείμ, ποὺ θὰ συνδέε τὸν Ἰωακείμ μὲ τὰ ἔξι ἔγγραφα τῶν μοναστηριῶν τῆς Λέσβου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πῶς στὴ Σύνοδο τοῦ Μαΐου 1590 δὲν παρευρίσκειται πατριάρχῃς Ἀλεξανδρείας· ὁ Σιλβέστρος ἔχει ἀποβιώ-

40. Τὸ κείμενο τοῦ ἐγγράφου δημοσιεύει ὁ W. Regel, *Analecta Byzantino-Russica*, Πετρούπολη 1891, σ. 85-91 (καὶ πανομοιότυπο τοῦ τμήματος τοῦ ἐγγράφου ποὺ περιέχει τὶς ὑπογραφὲς καὶ τὴν πατριαρχικὴ βούλλα στὴν Tabula IV) ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποὺ σώζεται στὸ Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Παλαιῶν Ἐγγράφων τῆς Μόσχας (RGADA, φ. 52, ο.π. 2, no 5). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας δὲν περιλαμβάνεται σ' ἐκείνες ποὺ ὁ Boris Fonkič, *Grečeskije gramoty sovetских hranilich, Problemy paleografii i codicologii v SSSR*, Μόσχα 1974, passim, ἀπέδειξε πῶς εἶναι πλαστές.

σει,⁴¹ ἐνῶ ὁ διάδοχος του Μελέτιος Πηγάς δὲν ἔχει ἀνέλθει ἀκόμα στὸν πατριαρχικὸ θρόνο.⁴²

Κι ἐνῶ ὁ Σίλβεστρος, ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο πρωταγωνιστὲς τῆς ὑπόθεσης τῶν ὑπογραφῶν, τὸ Μάιο τοῦ 1590 ἔχει ἀποχωρήσει ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ταυτότητάς τοῦ συμπρωταγωνιστῆ του (ἢ ἔστω ἐνὸς ἀπὸ αὐτούς), δηλαδὴ τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ ὑπογράφει τὰ σιγίλλια τοῦ Μαρτίου 1531, τοῦ Μαΐου 1540, τοῦ Φεβρουαρίου 1575, τοῦ 1583/1584 καὶ τὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ 1590, δημιουργεῖ ἕναν ἀκόμα γρίφο.

Εἶδαμε παραπάνω ὅτι οἱ μελετητὲς συμφωνοῦν πῶς πατριάρχης Ἀντιοχείας κατὰ τὰ ἔτη 1585 καὶ 1590 εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο: ὁ Ἰωακείμ Ε΄ Daou «ἀντιπατριάρχης» (πρὶν ἀπὸ τὴν 25 Μαΐου 1581-7/17 Ὀκτωβρίου

41. Ὁ Σίλβεστρος πιθανῶς ἀπεβίωσε στὴν 19 ἢ 20 Φεβρουαρίου τοῦ 1590: ὁ Μαζαράκης, *ὁ.π.*, σ. 128, δημοσιεύει: α) Σημείωμα ποὺ βρίσκεται («ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ») τοῦ κώδικα Ο΄-396 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (βλ. ἐδῶ σημ. 4), ὅπου ἀναφέρονται μεταξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς: «Ἐκοιμήθη ὁ μακαρίτης κύριος Σίλβεστρος... ἐπὶ ἔτους ζστη'... ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἡ'... τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὲς ἡμῶν Λέοντος Ἐπισκόπου Κατάνης, ἐν τῇ νήσῳ τῆς Ρόδου εἰς τὸ χωρίον λεγόμενον Λίνδο...». Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος «ζστη'» ὁ Μαζαράκης τὸ ἀποδίδει («δὴλ. 1590») τὸ ἴδιο σημεῖωμα ὁ Μοσχονάς, *ὁ.π.*, σ. 221, τὸ δημοσιεύει ἀπὸ τὸν κώδικα 232 (106), μὲ χρονολογία «ζ4η (=1590) ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ κ'». β) Σημείωμα τοῦ Μελετίου Πηγά («ἐν τῷ Κώδικι Α΄ τῶν Γάμων (σελ. 747)») (κώδικας 4α Ἀρχείου Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας): «Ἐκοιμήθη δὲ ἐν Λίνδῳ μακαρίτης κύριος Σίλβεστρος ιθ' Φεβρουαρίου ἐν βαθεῖ τῷ γήρῳ καὶ καλῷ, πορόντων [sic] ἡμῶν καὶ φιλοστόργως τὰ τὴν κηδεῖαν ἀφωσιωσαμένον. Ἐχειροτονήθημεν δὲ ἐν Αὐγούστῳ ε΄... τὴν δὲ χειροτονίαν ὁ μακαρίτης κύριος Ἰωακείμ Ἀντιοχείας μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων τετέλεικε». Τὴν ἴδια ἀποψη υἱοθετεῖ καὶ ὁ Γωμαδάκης, *ὁ.π.*, σ. 24, ὁ ὅποιος ἀναδημοσιεύει τὰ δύο παραπάνω σημεῖωματα, ἐκεῖνο τοῦ κώδικα 232 (106) ἀπὸ τὸν Μοσχονά κι ἐκεῖνο τοῦ κώδικα Γάμων Α΄ ἀπὸ τὸν Μαζαράκη. Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας...*, σ. 638, ἀναφέρει ὅτι ὁ Σίλβεστρος ἀπεβίωσε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1590.

42. Ὁ Μελέτιος, σὲ ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ἀναφέρει ὅτι ὁ Σίλβεστρος τὸν κάλεσε στὴ Ρόδο γιὰ νὰ τὸν χειροτονήσει πατριάρχη Ἀλεξανδρείας· ὁ ἴδιος δέχθηκε νὰ γίνῃ πατριάρχης μὲ τὸν ὄρο νὰ τὸν χειροτονήσουν οἱ «ὄμοροι» ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολῆς, δηλαδὴ ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων (βλ. ἔκδοση τῆς ἐπιστολῆς ΙΗ΄ ἀπὸ τὸν Μεθόδιο Γ. Φούγια, μητρ. Πισιδίας, πρῶην ἀρχπ. Θυατείρων καὶ Μεγάλης Βρετανίας, *Ἐπιστολαὶ Μελετίου Πηγά, πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, 1590-1601, ἐκδιδόμενα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 296 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας*, Ἀθήνα 1976 (ἀνατύπ. 1998), σ. 49-51, καὶ εἰδικότερα σ. 49). Πραγματικὰ, ὁ Μελέτιος ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1590 (βλ. ἐδῶ σημ. 41): τὸν χειροτόνησε ὁ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας: «ἐλθὼν ὁ Παναγιώτατος Ἀντιοχείας δεῦρο εἰς Αἴγυπτον μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχιερέων ἐχειροτόνησεν ἡμῶς» (Μεθόδιος Φούγιας, *ὁ.π.*, σ. 59, ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ΚΔ΄ τοῦ χφ 296 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας· βλ. καὶ Γωμαδάκης, *ὁ.π.*, σ. 19-20).

1592) κατά τους Karalevskij, Χρυσόστομο Παπαδόπουλο και Γ. Κονιδάρη, ὁ Ἰωακείμ Daou (1580-Ὀκτώβριος 1592) κατά τὸν Fedalto. Ὁμως, ἀπὸ τῆ συγκριτικῆ ἐξέταση τῶν ἑξι ὑπογραφῶν πατριάρχῃ Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ πού ἔχουν ὡς τώρα ἐντοπιστεῖ στὰ πατριαρχικὰ γράμματα

α) τοῦ Μαρτίου 1531 τοῦ Ἱερεμία Α΄,

β) τοῦ Μαΐου 1540 τοῦ ἰδίου,

γ) τοῦ Φεβρουαρίου 1575 τοῦ Σιλβέστρου,

δ) τοῦ 1583/1584 τοῦ ἰδίου,

ε) τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585 τοῦ Θεολήπτου Β΄ καὶ

ς) τοῦ Μαΐου 1590 τοῦ Ἱερεμία Β΄,

προέκυψε ὅτι οἱ ὑπογραφές τοῦ 1531, τοῦ 1540, τοῦ 1575, τοῦ 1583/1584 καὶ τοῦ 1590 προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι καὶ αὐτῆ τοῦ 1585 ἀπὸ ἄλλο. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀποδεικνύεται πὼς ὁ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585 δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ Μαΐου 1590: εἶναι ξεκάθαρο πὼς πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα.

Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ Ἰωακείμ πού ἐντοπίστηκε ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1585 ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1586 στὸ Λβόφ καὶ στὴ συνέχεια στὴ Μόσχα ταυτίζεται ἢ μὲ τὸν Ἰωακείμ πού τὸ Φεβρουάριο-Αὐγούστο τοῦ 1585 ὑπέγραψε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ σιγίλλιο τοῦ Θεολήπτου ἢ μὲ τὸν Ἰωακείμ πού τὸ Μάιο τοῦ 1590 ὑπέγραψε, καὶ πάλι στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ Ἱερεμία Β΄ γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας. Σὲ μιὰ ἀπόπειρα ὑποθετικοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς παρουσίας τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ Μαΐου 1590, *terminus post quem* θὰ ἦταν λοιπὸν τὸ χρονικὸ διάστημα Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585· *terminus ante quem* θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ ὁ Ἀπρίλιος τοῦ 1594, κατά τὸν ὁποῖο ἕνας πατριάρχῃς Ἀντιοχείας Ἰωακείμ («ἀπολύει») συνοδικὸ γράμμα πρὸς τὸν τσάρο Θεόδωρο.⁴³ Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν

43. Ὁ Regel, ὁ.π., σ. xcviij καὶ xcix ἀναφέρει πὼς τὸ 1586 ὁ πατριάρχῃς Ἀντιοχείας Ἰωακείμ ς΄ πῆγε στὴ Μόσχα γιὰ νὰ ζητήσει ἐπιχορηγήσεις καὶ πὼς ὁ ἴδιος Ἰωακείμ ὑπέγραψε τὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ Μαΐου 1590. Ἐπίσης ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει (σ. c) ὅτι ὁ Ἰωακείμ ς΄ ἀπεβίωσε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1593, γι' αὐτὸ στὴ Σύνοδο πού συγκλήθηκε τότε στὴν Κωνσταντινούπολη — μὲ θέμα, μεταξὺ ἄλλων, τὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας — ὁ Μελέτιος Ἀλεξανδρείας ἐκπροσωπεῖ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Πραγματικά, στὴ συνοδικὴ πράξι πού ἐκδόθηκε στὶς 12 Φεβρουαρίου 1593, ὁ Μελέτιος ὑπογράφει ὡς ἑξῆς: «Μελέτιος ἐλέφ Θεοῦ... ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ παναγιωτάτου Ἀντιοχείας κυροῦ Ἰωακείμ, καὶ πάσης Ἀνατολῆς» (ἐκδόση τοῦ κειμένου τῆς συνοδικῆς πράξης, μεταξὺ ἄλλων, ἀπὸ τὸν Boris Fonkič, *Grečeskie rukopisi i dokumenti v Rossii v XIV-nachale XVIII v.*, Μόσχα 2003, σ. 391-399, καὶ εἰδικότερα σ. 397)· δὲν εἶναι πάντως γνωστὸ ἂν ὁ Ἰωακείμ πού ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Μελέτιο Ἀλεξανδρείας τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1593 εἶναι ὁ ς΄, πού κατά τὸν

ἐπόμενο Ἰωακείμ, καθὼς δὲν τὸν ἀντιδιαστέλλει μόνο ὁ Regel, ὁ ἐκδότης τοῦ γράμματος αὐτοῦ ὅπως καὶ τοῦ τόμου τοῦ Μαΐου 1590, ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ τοῦ 1590, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ ὁποῖος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν «ἄμορο» πατριάρχη τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ 1594/1595, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «γράφω δὴ καὶ πρὸς τὴν σὴν Παναγιώτητα ἑλληνιστί, καθὼς καὶ πρὸς μακαρίτην τὸν πρόωγ κὺρ Ἰωακείμ».⁴⁴

Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅμως, χρειάζεται νὰ σταθοῦμε· ὁ Μελέτιος Πηγᾶς εἶχε ἐπικοινωνία μὲ τὸν «πρόωγ κὺρ Ἰωακείμ» Ἀντιοχείας στὰ ἑλληνικά, προφανῶς, δηλαδὴ, μὲ τὸν Ἰωακείμ τοῦ 1590, ὁ ὁποῖος μᾶλλον εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ χειροτόνησε τὸν Μελέτιο πατριάρχη Ἀλεξανδρείας, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1590.⁴⁵ Ἀποκαλύπτεται λοιπὸν ἐδῶ ἓνα σημεῖο ἐπαφῆς μεταξὺ τοῦ διαδόχου τοῦ Σιλβέστρου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀλεξανδρείας, τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, καὶ τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἰωακείμ ποὺ —ὅπως διαπιστώθηκε— ὑπέγραψε τὰ τέσσερα ἀπὸ τὰ ἕξι ὑπὸ ἐξέταση σιγίλλια. Κι ἐνῶ ἐνδείξεις γιὰ ὁποιαδήποτε σχέση τοῦ συγκεκριμένου Ἰωακείμ μὲ τὸν Σιλβέστρο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ δευτέρου, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1590, δὲν ὑπάρχουν πρὸς τὸ παρόν, ἡ βεβαιωμένη ἐπικοινωνία του μὲ τὸν Μελέτιο μπορεῖ νὰ ἀποκαθιστᾷ τὸν κρικο ποὺ ἀναζητοῦμε, ἐκεῖνον ποὺ συνδέει τὸν Ἰωακείμ μὲ τὰ ἕξι ἔγγραφα τῶν μονῶν τῆς Λέσβου. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὸ «γιατί» τῶν ὑπογραφῶν, ἀλλὰ ὄχι ἀκόμα ὡς πρὸς τὸ «πότε» καὶ τὸ «ποῦ».

Πρὶν τοποθετήσω μιὰ ἄνω τελεία στὴν κοπιαστικὴ καὶ ἄχαρη ἑλληνολογία τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ, ὑπενθυμίζω τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1575 ὑπέγραψε συνοδικὸ γράμμα τοῦ Ἱερεμίας Β΄⁴⁶ καμία σχέση μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Σιλβέστρου ἢ τῶν μονῶν τῆς Λέσβου δὲν ἐντοπίστηκε. Ἡ μόνη ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀναφορὰ στὸ

Regel ἔχει μόλις ἀποβιώσει, ἢ ὁ (σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο μελετητὴ) Ζ΄, ὁ ὁποῖος τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1594 ἐκδίδει συνοδικὸ γράμμα πρὸς τὸν τσάρο Θεόδωρο (ὁ Regel, ὁ.π., σ. cviii-cviii, 116-119, προφανῶς ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα, χάρις στὶς ὑπογραφὲς στὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ 1590, βλ. ἐδῶ σημ. 40, καὶ στὸ γράμμα τοῦ Ἀπριλίου 1594).

44. Μεθόδιος Φούγιας, ὁ.π., σ. 107 (ἐπιστολὴ ΠΒ΄ πρὸς τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ χφ 296 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας)· σὲ ἄλλη μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἴδιο, ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ἀπολογεῖται γιὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ τοῦ γράψει στὰ ἀραβικά (στὸ ἴδιο, σ. 121-122, ἐπιστολὴ ΨΖ΄ ἀπὸ τὸ ἴδιο χφ).

45. Βλ. ἐδῶ σημ. 41 καὶ 42.

46. Βλ. ἐδῶ σ. 70-71 καὶ σημ. 24.

πρόσωπό του στην παρούσα μελέτη στάθηκε ή παρουσία του στην Κωνσταντινούπολη τὸν Ἰούλιο τοῦ 1575, ἡ ὁποία τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὑπογραφῆς του στὸ γράμμα αὐτό. Νὰ ταυτίζεται ἄραγε τοῦτος ὁ Ἰωακείμ μὲ ἐκεῖνον τοῦ 1585, μὲ ἐκεῖνον τοῦ 1590 ἢ μὲ κάποιον ἄλλο; Ἀλλὰ μποροῦμε, ἄραγε, νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενον καὶ αὐτὴ ἡ ὑπογραφή νὰ τέθηκε ἀργότερα, καὶ ὅχι τὴ χρονικὴ στιγμή πού συντάχθηκε τὸ συνοδικὸ γράμμα; Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια μοιάζει νὰ μᾶς κλείνει τὸ μάτι πίσω ἀπὸ τὰ ὀνόματα, τοὺς τίτλους καὶ τὶς χρονολογίες.

Συνοψίζω. Δύο ὀρθόδοξοι ἀρχιερεῖς πού τὸν 16ο αἰῶνα κατέχουν πατριαρχικὸ θρόνον τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, ἐντοπίζονται νὰ θέτουν τὴν ὑπογραφή τους σὲ ἔγγραφα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως πολὺ προγενέστερα τῆς ἀρχιερατείας τους, πού ἀφοροῦν τὶς μονὲς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης στὴ Λέσβο. Τρία εἶναι τὰ σιγίλλια τοῦ πατριάρχη Ἱερεμία Α΄ πού ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ Σίλβεστρος (τοῦ Ἰουνίου 1527, τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540), καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο (ἐκεῖνα τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540) τὰ ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ὁ Ἰωακείμ. Ἐπιπλέον, ὁ ἴδιος Ἰωακείμ ὑπογράφει καὶ δύο σιγίλλια πού ὁ Σίλβεστρος ἔχει ἐκδώσει γιὰ τὰ ἴδια μοναστήρια.⁴⁷

Σὲ τί ἀποσκοπεῖ ἡ πρακτικὴ αὐτῆ τῶν δύο πατριαρχῶν; Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὰ γράμματα πού ἐκδίδονται ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως γιὰ μοναστήρια ἀποτελοῦν ἐπίσημα ἔγγραφα πού περιγράφουν τὸ καθεστῶς ὑπαγωγῆς τους (στὸν τοπικὸ ἀρχιερέα ἢ στὸν πατριάρχη ἂν πρόκειται γιὰ σταυροπήγγια), τοὺς ἀπονέμουν ἢ ἐπιβεβαιώνουν προνόμια, διασφαρηνίζουσι τοὺς κανόνες λειτουργίας τους, ἐπιλύουσι σύγχρονα ζητήματα πού τὰ ἀπασχολοῦν κ.ἄ. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀποτυπώνουν τὸ «νομικὸ» πλαίσιο πού ρυθμίζει τὴ λειτουργία τοῦ κάθε μοναστηριοῦ καὶ συνιστοῦν τὴ νομιμοποιητικὴ βάση στὴν ὁποία ἀνατρέχουν οἱ μεταγενέστεροι πατριάρχες, ὅταν καλοῦνται νὰ κατοχυρώσουν ἢ νὰ ἐπιφέρουν τροποποιήσεις στὸ status quo. Ἐτσι λοιπὸν ὅταν ἓνας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐκδίδει ἓνα νέο πατριαρχικὸ γράμμα γιὰ ἓνα μοναστήρι, μνημονεύει τὰ συναφῆ γράμ-

47. Δύο εἶναι οἱ ὑπογραφές τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἰωακείμ πού δὲν εἶναι δυνατὸ αὐτὴ τὴ στιγμή —μέχρι νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ αὐτοψία τους— νὰ ἀποδοθοῦν στὸν Ἰωακείμ τοῦ 1590 (ἂν καὶ φαίνεται ἀρκετὰ πιθανόν): ἐκεῖνη πού ὑπάρχει στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἰουνίου 1527 τοῦ Ἱερεμία Α΄, καὶ ἐκεῖνη στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἀπριλίου 1584 τοῦ Σιλβέστρου.

ματα τῶν προκατόχων του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Τὸ κύρος τῶν μνημονευόμενων προγενέστερων πατριαρχικῶν γραμμάτων ἀξιάζνεται καὶ ἡ ἐμβεβελιά τους διευρύνεται ὅταν αὐτὰ ἔχουν ἐκδοθεῖ μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη καὶ φέρουν τὴν ὑπογραφή καὶ ἄλλων ὀρθόδοξων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς (ἡ παρουσία τῶν ὁποίων στὴ συνεδρίαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου συνήθως ἐπισημαίνεται στὸ κείμενο τοῦ γράμματος). Ὁ ἀπόηχος αὐτῆς τῆς πραγματικότητος διατρέχει τοὺς αἰῶνες:

α) 1605, Νοέμβριος: ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ραφαήλ Β', σὲ σιγίλλιο γιὰ τὶς μονὲς Ταξιαρχῶν Λειμῶνος καὶ Ἁγίου Γεωργίου Παρασιγίου, ἀναφέρει πὼς εἶδε σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία (τοῦ Γέροντος, ὄντων ἐν αὐτῷ ὑπογεγραμμένων καὶ τῶν μακαρίων δύο πατριαρχῶν, τοῦ τε Ἀλεξανδρείας κυρίου Σιλβέστρου καὶ τοῦ Ἀντιοχείας κυρίου Ἰωακείμ)⁴⁸

β) 1652, Φεβρουάριος: τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνει ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωαννίκιος Β', σὲ σιγίλλιο ποὺ ἐκδίδεται καὶ πάλι γιὰ τὶς μονὲς Ταξιαρχῶν Λειμῶνος καὶ Ἁγίου Γεωργίου Παρασιγίου.⁴⁹

γ) 1797, Σεπτέμβριος: ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε', σὲ σιγίλλιο γιὰ τὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριας, ἀφοῦ ἔχει ἀναφερθεῖ σὲ γράμματα προγενέστερων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τὸ μοναστήρι, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «συναίνεσι καὶ καταγραφαῖς καὶ ὑποσημειώσεις τῶν κατὰ καιροὺς παρευρεθέντων μακαριωτάτων Πατριαρχῶν τῆς τε μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας κὺρ Μελετίου, καὶ κὺρ Σιλβέστρου, καὶ τῶν Ἱεροσολύμων κὺρ Θεοφάνους»⁵⁰ κ.ἄ.

48. Βλ. ἐκδοση τοῦ κειμένου τοῦ σιγιλλίου (ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος μὲ ἀριθμὸ 18, βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ὁ.π.*, σ. 173) ἀπὸ Ἀνώνομο, «Ἐγγραφαὶ Ἱ. Μονῆς...», ΔΙΜΜ ἔτος 1Α' (1939), ἀρ. 3 (Μάιος-Ἰούνιος), Παράρτημα, σ. 57-60, καὶ εἰδικότερα σ. 58 (στὴ σ. 59 βλ. φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου) καὶ ἀπὸ τὸν ἀρχιμ. Νικόδημο Παυλόπουλο, «Ἀρχεῖον παλαιὸν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 8 (Αὐγουστος), σ. 2-3 καὶ φ. 9 (Σεπτέμβριος), σ. 1-2· καὶ οἱ δύο, ὅπως καὶ ὁ Καρυδώνης, *ὁ.π.*, σ. 102-103, ὁ ὁποῖος τὸ ἀναφέρει, ἀποδίδουν τὸ Νοέμβριο τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου Ἰσριδ' μὲ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1606, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὸ 1605.

49. Τὸ σιγίλλιο δημοσιεύει (ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος μὲ ἀριθμὸ 27, βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ὁ.π.*, σ. 174) ὁ ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιὸν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 11 (Νοέμβριος), σ. 1-3 (τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου ἔχει μεταγραφεῖ ὡς Ἰωάννης· πρόκειται γιὰ τὸν Ἰωαννίκιο Β'). Βλ. καὶ Καρυδώνης, *ὁ.π.*, σ. 107.

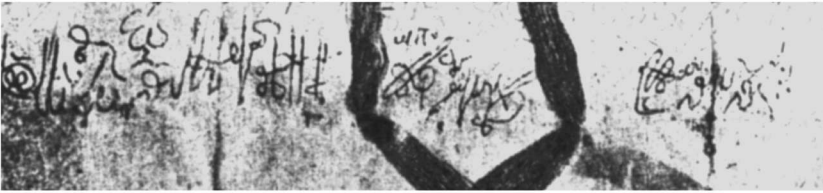
50. Τὸ κείμενο τοῦ σιγιλλίου δημοσιεύει ὁ Σωφρόνιος πρῶην Λεοντοπόλεως, «Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριας», *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς* 4 (1920), 257-261, καὶ εἰδικότερα σ. 259 (τὸ πρωτότυπο κατὰ τὸν Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Ἐκδρομὴ

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σκοπιμότητα ἐξυπηρετεῖ ἡ πράξις τοῦ Σιλβέστρου καὶ τοῦ Ἰωακεῖμ. Ὅσο γιὰ τὸ κίνητρό τους, τοῦ μὲν Σιλβέστρου εἶναι διαφανές: πρόκειται γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν δύο μοναστηριῶν καὶ γιὰ τὴ διατήρησι τῆς περιουσίας τους, τὸ ὁποῖο ἐκδηλώ-

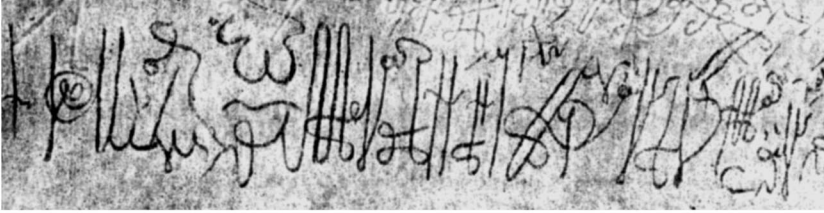
1. Σιγίλλιο τοῦ Μαρτίου 1531, τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμία Α΄

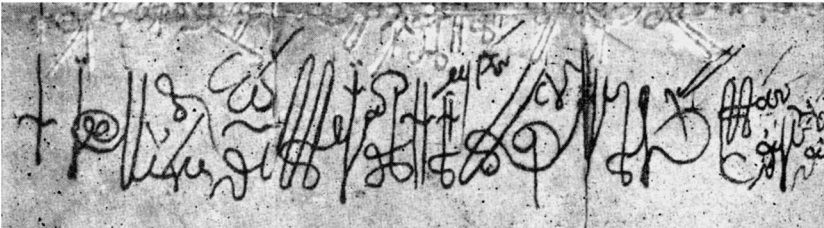
2. Σιγίλλιο τοῦ Μαΐου 1540, τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμία Α΄

νει ἔμπρακτα καὶ ποικιλοτρόπως. Τοῦ δὲ Ἰωακεῖμ τὸ κίνητρο ἀναζητεῖται, ὅσο τὸ νῆμα ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὰ σιγίλλια τῶν δύο μοναστηριῶν τῆς Λέ-

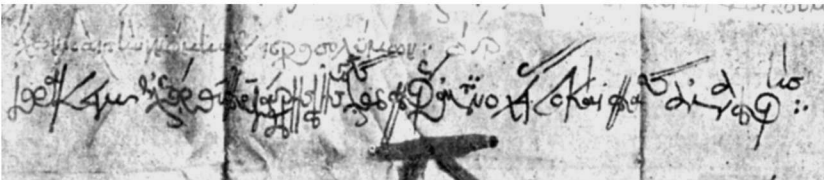
εῖς τὴν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας τὴν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ», *Byzantinische Zeitschrift* 7 (1898), 74, 76-77, σωζόταν στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς). Ὅπως ἀναφέρθηκε, ἐδῶ σημ. 4, ὁ Σιλβέστρος Ἀλεξανδρείας υπογράφει τὸ σιγίλλιο τοῦ Μητροφάνη Γ΄ τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 γιὰ τὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μελέτιος Πηγὰς ἐπιβεβαιώνει τὸ γράμμα τοῦ Μητροφάνη Γ΄ καὶ «τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῶν τότε καθυρεθέντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει χρηματίσαντος πάπα καὶ πατριάρχου τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας κυροῦ Σιλβέστρου», μὲ γράμμα τῆς 12ης Μαρτίου 1597 (τὸ δημοσιεύει ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ἡ μονὴ Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας», *Byzantinische Zeitschrift* 10 (1901), 195-196, καὶ εἰδικότερα σ. 196, ἀπὸ τὸν κώδικα 524 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων βλ. καὶ Μεθόδιος Φούγιας, *ἑ.π.*, σ. 166-167, καὶ εἰδικότερα σ. 167). Στὴν ἐπιβεβαίωσι αὐτῆ τοῦ Μελετίου πιθανῶς ἀναφέρεται ὁ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε΄ στὸ σιγίλλιο τοῦ Σεπτεμβρίου 1797. Ὅσο γιὰ τὸ ἂν ὁ Σιλβέστρος ὑπέγραψε τὸ σιγίλλιο τοῦ Μητροφάνη Γ΄ τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 ἐκ τῶν ὑστέρων — ὅπως ἀναφέρει ὁ Τομαδάκης — ἢ ὄχι, ἡ παρὰπάνω διατύπωσι τοῦ Μελετίου δὲν φαίνεται νὰ δίνει μιὰ ὀριστικὴ ἀπάντησι.

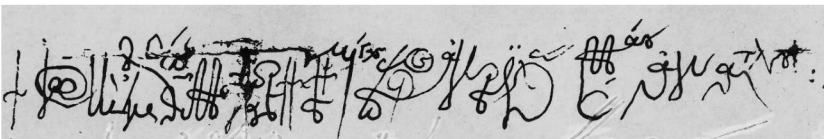
3. Σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου 1575, τοῦ πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου

4. Σιγίλλιο τοῦ 1583/1584, τοῦ πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου

5. Σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585 τοῦ πατριάρχῃ
Κωνσταντινουπόλεως Θεολήπτου Β΄

6. Συνοδικὸς τόμος τοῦ Μαΐου 1590, τοῦ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμία Β΄

σβου παραμένει άσαφές. Ἡ ύποψία γιὰ τὴν «ἠθικὴ αὐτουργία» τοῦ Σιλβέστρου πίσω ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴς τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας μένει νὰ ἀποδειχθεῖ.⁵¹

Μόνο σχετικὴ, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀξία τῶν ὑπογραφῶν ὡς τεκμηρίου γιὰ τὴν ἐντοπισμένη μέσα στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο παρουσία τῶν ὑπογραφόντων, ἐνῶ ἀπολύτως ἀναγκαία καταδεικνύεται ἡ συνεχὴς διασταύρωσή τους μὲ ἄλλες πηγές τῆς ἐποχῆς, προκειμένου τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας νὰ περιέχουν ψήγματα τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας.

ΓΙΟΥΛΗ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

51. Παρόλο ποὺ ἐγείρει πολλὰ ἐρωτηματικά, παραθέτω τὴν εἰδηση τοῦ Μαζαράκη, *ὁ.π.*, σ. 136 σημ. 1, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ ἡ πατριαρχία του ξεκίνησε τὸ 1567: «Ἀπολέσας τὴν θρασιν κατὰ τὰς ἐν Βλαχίᾳ, Μολδαυίᾳ καὶ Μικρᾷ Ρωσσίᾳ, χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Θρόνου περιπλανήσεις αὐτοῦ, ἐβιάζετο ὑπὸ τῶν Δαμασκηνῶν, ἐπιστρέψας, νὰ διορίσῃ Τοποτηρητὴν του τινὰ τῶν προκρίτων των, ὃν εἶχε παρὰ τὴν θέλησίν του χειροτονήσῃ ἱερέα καὶ Ἐπίσκοπον, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν ἔτει 1585 καὶ κατέφυγεν εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα ἐφιλοξένησεν αὐτὸν ὁ Σίλβεστρος καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Μελέτιος, οἵτινες δὲν ἀνεγνώρισαν τοὺς ζῶντος αὐτοῦ καθεσθέντας ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἁγίου Πέτρου Δωρόθεον Δ' καὶ Ἀθανάσιον ζ', ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν συγκροτηθειῶν Συνόδων ἐπὶ Μελετίου, ἔνθα οὗτος συνεδρεῖει ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ». Ὁ Μαζαράκης ἐδῶ δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ πιθανῶς ἀπεβίωσε γύρω στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1570 (βλ. ἐνθύμηση ποὺ ὁ ἴδιος δημοσιεύει στίς σ. 127-128, ἀπὸ τὸν κώδικα Ο'-396 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (βλ. ἐδῶ σημ. 4): «Ἐκοιμήθη ὁ κύριος Ἰωακείμ, ὁ ἀγιώτατος Πατριάρχης τῆς μεγάλῃς Θεουπόλειος Ἀντιοχείας κ' Αὐγούστου μηνός ἐπὶ ἔτους ζπη' (1578) καὶ ἔγεινεν ἀντ' αὐτοῦ Μιχαὴλ ἐκ τῶν Εὐχαϊτῶν τῆς Συρίας»· ἀφενὸς ὁ Αὐγούστος τοῦ ζπη' ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1580, ἀφετέρου ὁ Μοσχονάς, *ὁ.π.*, σ. 221, ἐκδίδει τὸ ἴδιο σημεῖωμα ἀπὸ τὸν κώδικα 232 (106), μὲ χρονολογία «ζβπ' (=1574)», ἐννοώντας δηλαδὴ ζββ', ἐνῶ τὸ ἔτος ποὺ ἀναγράφεται στὸ σημεῖωμα, στὸ recto τοῦ (α') παραφύλλου τοῦ χφ 232 (106), μοιάζει νὰ εἶναι τὸ ἀκατανόητο «ζπγ'»· βλ. καὶ Karalevskij, *ὁ.π.*, σ. 637). Ἡ παρουσία, πάντως, ἐνὸς Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὴν Αἴγυπτο ἐπὶ Σιλβέστρου καὶ ἐπὶ Μελετίου, στὸ βαθμὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ, ἐνδεχομένως θὰ ἔδινε κάποιες ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα ποὺ τέθηκαν παραπάνω.